

CANKARJEV GLASNIK

Mesečnik za leposlovje in pouk

Izdaja

CANKARJEVA USTANOVA

Uredništvo in upravništvo — 6411 St. Clair Ave., Cleveland, Ohio

Urednik: Ivan Jontez

Upravnik: Ludvik Medvešek

Naročnina za Zedinjene države: Na leto \$3.00, pol leta \$1.50, za 3 mesece \$1.00, posamezen zvezek 30 centov. Za inozemstvo \$4.00 na leto.

CANKARJEV GLASNIK (CANKAR'S HERALD) is published monthly
by the Cankar Foundation, 6411 St. Clair Ave., Cleveland, Ohio

Entered as Second Class Matter August 31, 1937, at Cleveland, Ohio,
under the Act of March 3, 1879

Subscription Rates: Domestic — One year \$3.00. Half year \$1.50

4 months \$1.00. Foreign \$4.00. Single copy 30 cents

Editor: Ivan Jontez

Manager: Ludvik Medvesek

Usebina

Jugoslovansko vprašanje (uvodnik)	89
Ivan Jontez:: Strupeni lek (pesem)	94
Louis Adamič: Partizani in Mihajlović	95
Spencer D. Irwin: Volkovi v ovčjih kožah	106
Etbin Kristan: Na rodni grudi (igra)	108
V senci albanskih planin (nadaljevanje)	114

Kulturna kronika

Dramsko društvo "Ivan Cankar" je v nedeljo 25. oktobra ponovilo v S. N. D. na St. Clair ave. dramo v treh dejanjih "Norec," spisal Fedor Gradišnik. Igrali so Maks Traven (trgovca Dobravec), Berta Eršte (Dobravčeva žena), Ana Cebulj (njuna hči Ema), Milan Medvešek (njun sin Leon), Rudolph J. Widmar (dr. Kozina), Florence Unetič (Jela) in Frances Tavčar (služkinja). Nova igralca sta bila Traven in Unetičeva. Režiral je Joseph Skuk.

Vprizoritev je bila uspešna, igralci so se potrudili in dobro obvladali svoje vloge in režija je bila dobra. Poset je bil tudi dober.

Glasbena matica je v nedeljo 1. nov. podala v S. N. D. na St. Clair ave. tridejansko komično opereto "Netopir," zanimivo in muzikalno pestro glasbeno delo Johanna Straussa. V opereti so nastopili Rudolph J. Widmar (bankir Ajzenštajn, tenor), Josephine Modic (Rozalinda, sopran), Carolyn Budan (sobarica Adela, sopran), Molly Plut (Adelina sestra Ida, alt), Louis Belle (operni pevec Alfred, tenor), Emily Mahne (prince Orlovski, alt), Frank Plut (jetniški nadzornik Franke, bariton), Frank Kuret (dr. Pelin, tenor), Wencel Frank (notar Blind, bas), Anton Smith (Murray, tenor), Anne Zarnick (Melanija, sopran), Minka Kramer (Faustina, alt), Molly Frank (Felicita, sopran), Dani Fifolt (Sidonija, sopran), Marie Babitt (Berta, alt) in Anton Epich (jetniški paznik). Dirigiral in režiral je Anton Šubelj. Spremljali so člani simfoničnega orkestra in pri klavirju je bil Edward Kužnik. Nastopil je tudi balet iz plesne šole Mme. Bianca.

Vprizoritev je bila prav lepa. Posebno močne in slikovite so bile scene, v katerih je nastopil mešani zbor Glasbene matic. V glavnih vlogah so bile dobre moči. Dirigent in režiser Šubelj je svojo nalogo dobro izvršil. (Vaje za to opereto je v Šubljevi odsotnosti vodil Ivan Zorman.) Muzikalna spremljava je bila izvrstna. Dvorana je bila napolnjena.

X. Y.

Nove publikacije

V založbi mesečnika "Ave Maria" je izšel Slovenski koledar za leto 1943, lično opremljena mehko vezana knjiga na 272 straneh (75c). Koledar ima slovenski in angleški del, oba posvečena slovenskemu življenju tu in v stari domovini. Prispevkov, med katerimi se najdejo prav zanimive stvari, je mnogo in knjigo krasi obilica lepih slik, zlasti iz slovenskih krajev. Pretresljivi so "Dokumenti 'novega reda' v Sloveniji," ki vsebujejo reprodukcije smrtnih obsodb naših ljudi, sliko nekega Slovenca na nacističnih vešalih in fotografije požganih slovenskih domov—nacistični "novi red" v vsej svoji grozoti. Človeku zavre kri ob pogledu na te neme priče strašnega trpljenja našega podjarmljenega in razkosanega naroda pod nemško, laško in madžarsko okupacijo.

Prejšnja leta nam tega koledarja niso pošiljali v oceano. Ampak nesreča, ki je zadela našo staro domovino, je spremenila razmere med ameriški Slovenci in nekdanji načelni nasprotniki smo si danes edini v tem, da je treba danes podrediti interese posameznih skupin ideji slovenske skupnosti in idealu bratovske pomoči na smrt preganjanemu slovenskemu narodu—ideji in idealu, ki bi morala pognati globoke korenine v srcu slehernega ameriškega Slovenca. Zroč s tega gledišča, moramo danes z veseljem pozdraviti vsako novo slovensko knjigo, ki

"Ajriš" na slovenskem banketu

Naročnik "Cankarjevega glasnika" piše: "Sinoči sem bral septembersko številko. Prav zanimiva je. K Molkovemu prispevku povem kratko zgodbo. Letošnjega 7. junija je bil v Pittsburghu banket na čast novomašniku Flajniku. Seveda so bile govorance. Klican je bil tudi g. Golobič iz Pittsburgha in njegov predstojnik, provincijal karmelitskega reda, mu je hitro šepnil: "Govorite slovensko." Toda Golobič se je odrezal, da ne zna in govoril angleško. Malo pozneje je bil klican k besedi tudi provincijal, Irec po imenu Matthew O'Neil. Mož se je dvignil in začel: "Ker vidim, da naši mladi Slovenci ne znajo slovensko, bomo pa mi, stari Ajriši spregovorili po slovensko." Nato je nadaljeval svoj govor, ki je trajal kakih pet minut, v slovenščini, na nemajhno začudenje navzočih. Po končanem govoru smo ga prekrstili v Matevža Oneloviča. Mož mi je povedal, da precej redno čita slovenske liste in da je bil pred leti v Ljubljani, kjer je nakupil knjig za slovenske sobrate, ki jih ima v svojem redu šest ali osem, pa jih ni mogel nikdar pripraviti, da bi se učili slovensko."

Amerikanci, katerim ni dana prilika, da bi se pomerili s sovražnikom na bojnem polju, vrše svojo dolžnost napram domovini s kupovanjem vojnih bondov in znamk. V letošnjem juniju je bilo prodanih teh obveznic in znamk v vrednosti \$633,000,000 in v juliju \$900,900,000. Toda to ne zadostuje. Naša dolžnost je, da posežemo še globlje v žep, dokler ne bo bolelo in ne bo dosežen cilj zakladniškega departmanta—en tisoč milijonov dolarjev na mesec. Na milijone Amerikancev se je že prostovoljno obvezalo, vložiti deset odstotkov svojega zaslužka v vojne bonde in nešteto podjetij je uvedlo mezdni hranilni načrt, po katerem se na plačilni dan odračuna deset odstotkov v ta namen. Vaša vlada vam nujno svetuje, da pomagate uničiti sovražnika s tem, da se takoj odločite, vložiti najmanj deset odstotkov vaših dohodkov v vojne bonde.

izide med nami, dokler ne služi koristim našega skupnega sovražnika, svetovnega fašizma. V času, ko je slovenska tiskana beseda v stari domovini zatrta, je naša naloga, da ji posvetimo vso pozornost, da nas ne bo sram, ko nas bodo preživeli slovenski borci po vojni vprašali, kako smo jo gojili v času, ko so oni pisali novo poglavje slovenske zgodovine—s krvjo in krogli.

CANKARJEV GLASNIK

MESEČNIK ZA LEPOSLOVJE IN POUK

VI.
LETNIK
1942-1943

+

4.

števila

Jugoslovansko vprašanje

Zadeva Jugoslavije se polagoma čisti. Iz tajnih časopisov slovenskih partizanov, poročil tajnih radijskih postaj in različnih drugih virov, ki pronica skozi fašistični kordon v demokratični svet dobivamo posamezne koščke mozaika, ki nam nudijo čedalje jasnejšo sliko poplavljenе Jugoslavije, tamošnjih razmer in pa miselnosti, ki prežema našega človeka v njegovem boju proti nemškemu fašizmu in njegovim podreptnikom. Zdaj smemo trditi z gotovostjo, da se naše ljudstvo v stari domovini ne bori samo proti fašističnim barbarom iz Berlina, Rima in Budapesta, temveč tudi proti preteklosti—proti povratku gnilih razmer, ki so razkrajale mlado Jugoslavijo vse od njenega rojstva pa do fašističnega vpada. Ta miselnost našega borbenega človeka je zapopadena v besedah:

Preteklost je mrtva in mi se ne bojujemo, žrtvujemo in umiramo za to, da bi jo priklicali iz groba! Naš boj je revolucionarni boj proti fašizmu pa tudi proti gnilih razmeram, ki so vladale pred fašističnim vpadom in korumpiranim politikom, ki so jih te razmere omogočale. Teh razmer in teh ljudi ne maramo več nazaj!

Globok vpogled v razmere v Jugoslaviji nudi članek Louisa Adamiča, ki je objavljen v tej številki. Ko smo ga prečitali, nam je postalo jasno in razumljivo marsikaj, kar je bilo doslej bolj ali manj v megli in naposled smo prišli do sledečih zaključkov:

1. Jugoslavija, ki je bila vsa leta svojega obstoja predmet barantanja med evropskimi silami, je še vedno žoga pod nogami dveh velesil, namreč Velike Britanije in Sovjetske Rusije, ki jo izigravata druga proti drugi.

2. Jugoslovanska begunska vlada, sestavljena večinoma iz nezmožnih ali neznačajnih politikov stare šole, med katerimi imajo nekateri kaj dvomljivo politično preteklost, na primer zunanji minister Ninčič, ki je podpisal zloglasno rapalsko pogodbo, s katero je bilo prodanih Italijanom nad pol milijona

primorskih Slovencev in Hrvatov—ta vlada je tako rekoč ujetnica angleškega zunanjega urada in nima niti toliko močnatosti, da bi protestirala proti temu. To je vlada brez načel, brez programa in brez smisla za koristi in potrebe ljudstev Jugoslavije. Zato se pa njeni člani toliko bolj razumejo na osebne intrige, s katerimi skušajo drug drugega izpodriniti. **Jugoslovanov** je v nji tako malo, da ne zasluži, da se imenuje jugoslovanska. Odločilno besedo ima v nji velikosrbska klika, ki v svoji slepoti noče videti, da napeljuje vodo na fašistični mlin in onemogoča sporazum med jugoslovanskimi bojevnimi organizacijami. Zelo značilno je, da zastopa to vlado v Washingtonu poslanik Fotič, zaupnik nekdanjih polufašističnih jugoslovanskih režimov. Ta vlada ne reprezentira ljudstva, mu ni odgovorna in mu nič ne koristi. Ideji jugoslovanske skupnosti prizadeva silno škodo.

3. Slovenci, bili partizani ali kar koli, ne zaupajo begunski vladi in je ne marajo nazaj. To velja tudi za hrvaške in srbske partizane. Kriva je ta vlada sama, ker namesto poštenega demokratičnega programa nudi zatiranemu in trpinčenemu ljudstvu zgolj poplavo visokodonečih krilatic, ki nič ne pomenijo. Zato zahtevajo jugoslovanske bojne organizacije od zaveznikov jamstvo, da ne bo nihče vsiljeval jugoslovanskemu ljudstvu razmer, ki so obstojale pred fašističnim vpadom, kajti zavedajo se, da bi bilo v slučaju povratka teh razmer (in ljudi) vsako govorjenje o svobodi grdo norčevanje.

4. Jugoslovanski ljudski bojovníki ne zaupajo generalu Draži Mihajloviču. Današnji vojni minister je nedvomno dober vojak in pošten patrijot, ampak kot državnik se ni izkazal. S tem, da je sprejel mesto vojnega ministra, se je kompromitiral v očeh vseh, ki ne zaupajo ubežni vladi ter si zvezal roke. Da je ostal zgolj vojaški poveljnik, bi bilo njegovo stališče najbrže dokaj lažje in partizani in drugi protifašistični bojovníki bi mu prejkone bolj zaupali.

5. Med generalom Mihajlovičem in zavezniškimi vrhovnimi poveljstvi ni videti nobenih omembe vrednih vezi. Kaže pa, da imajo Rusi precej tesne stike s partizani, kar je naravno, saj je jugoslovanska fronta največjega pomena za Sovjetsko Rusijo, ker drži v šahu nemške, italijanske, madžarske in bolgarske divizije, ki bi jih sicer Hitler vrgel na rusko bojišče. Tudi je sovjetska vlada edina izmed zaveznic, ki je doslej potrdila težnje Slovencev po svobodni Združeni Sloveniji.

6. Slovenci se boje, da bodo ostali zavezniki pozabili na njihove težnje in jim skušali po vojni vsiliti nepravilno rešitev slovenskega vprašanja. Najnovejša poročila iz Slovenije se strinjajo, da izgublja naš človek vero v druge zaveznike in zida

vse na Sovjetsko Rusijo. Krivi so ti zavezniki sami, ker do danes niso objavili nedvoumnega, popolnoma jasnega načrta za povojno ureditev sveta, ki bi jamčil **demokratsko** rešitev narodnostnih, gospodarskih in socialnih vprašanj po vsem svetu.

Slika, ki jo kažejo ti zaključki, ni razveseljiva, ampak tudi ne brezupna, dokler je še čas, da se zamujeno popravi. Slednje je odvisno od zaveznikov, ki morajo ustvariti nekatere temeljne predpogoje, brez katerih je nemogoča poštena in pravična rešitev jugoslovanskega vprašanja. Po našem mnenju so potrebni sledeči predpogoji:

1. Zavezniki naj enkrat za vselej jasno in odločno povedo, da je njihov glavni vojni cilj **demokratska** obnova sveta, to je nova svetovna gospodarska, politična in socialna uredba, v kateri bo imel **sleherni** narod pravico živeti v svobodi ter se nemoteno razvijati na **svoji** zemlji, v **svojih narodnih mejah**, toda **noben** narod pravice **držati v suženjstvu druga ljudstva** ali **gospodariti na njihovi zemlji**. Atlantski osnutek in Rooseveltov proglas štirih svobod sicer govorita o teh pravicah, toda oba dokumenta sta preveč meglena in ne jamčita posameznim narodom, da se ne bodo ponovile nad njimi krivice preteklosti. Tako jamstvo je potrebno. Slovencem na primer je treba dati jamstvo, da se bodo njihove upravičene težnje po svobodni Združeni Sloveniji v polni meri vpoštevale. Taka garancija bi odstranila bojazen pred možnostjo uspeha spletk italijanskih "demokratskih" diplomatov in habsburških pustolovcev, ki še vedno smatrajo slovenske kraje za svoja lovišča. Obenem bi vrnila slovenskim in drugim jugoslovanskim borcem proti fašizmu vero v iskrenost zavezniških namenov in okrepila njihovo moralo.

2. Jugoslaviji je potrebna vlada v tujini, da zastopa njene koristi pri zavezniških vladah. Ampak ta vlada mora biti **jugoslovanska in demokratska**. V tej vladi ne sme biti prostora za koristolovske, nazadnjaške, nedemokratske in z dvomljivo preteklostjo obremenjene politike. Takisto ne sme biti prostora za take ljudi v njenih predstavništvih pri zavezniških vladah. To pomeni, da se mora jugoslovanska vlada v Londonu reorganizirati od vrha do tal. Šele potem bodo mogli jugoslovanski bojevniki zaupati tej vladi in šele potem bo mogoč trajni sporazum med danes nasprotujočimi si bojevnimi elementi v Jugoslaviji.

3. Skupne koristi Slovencev, Hrvatov, Srbov, Makedoncev in naposled tudi Bolgarov zahtevajo svobodno in demokratsko Zvezo jugoslovanskih narodov. Zato mora biti glavna naloga reorganizirane jugoslovanske vlade v inozemstvu, da stori vse, kar je mogoče, da se ideja jugoslovanske skupnosti čim bolj

razširi in zakorenini in da obenem prepriča zaveznike, da zahtevajo tako zvezo tudi interesi bodočega miru.

4. Potrebno je zavezniško jamstvo, **da se ne bo nobenemu ljudstvu vsiljevalo vlade ali vladne oblike, kakršne ne mara.** Tako jamstvo bi odstranilo sum, da nameravajo zavezniki poslati begunske vlade domov na svojih bajonetih, brez ozira na želje prizadetih ljudstev. Dalje je potrebno jamstvo, da bo jugoslovanska begunska vlada **takoj po vrnitvi razpisala in izvedla svobodne in demokratične volitve pod zavezniškim nadzorstvom in po teh volitvah prepustila oblast po ljudstvu izvoljenim narodnim zastopnikom.**

5. London se mora odpovedati nadzorovanju in cenzuriranju reorganiziranih begunskih vlad, ki tam gostujejo. Če tega noče storiti, je dolžnost ameriške in sovjetske vlade, da posredujeta oziroma pritisneta na angleško vlado v tem smislu in v slučaju neuspeha ponudita tem vladam svobodno zavetje, kjer bodo mogle vršiti svoje delo brez pritiska in cenzure.

6. General Mihajlovič naj odstopi kot vojni minister. Njegovo mesto naj prevzame kaka zmožna, demokratična vojaška ali civilna oseba v inozemstvu. Mihajlovič ostane vrhovni poveljnik združenih jugoslovanskih bojnih sil in njegova naloga je, sodelovati z vsemi protifašističnimi bojnimi skupinami v Jugoslaviji, Italiji in Bolgarski in njihovimi vojaškimi poveljstvi. Vladne upravne posle v Jugoslaviji, katere vrši sedaj general Mihajlovič, naj prevzame poseben politično-upravni odbor, sestavljen iz zastopnikov **vseh** jugoslovanskih protifašističnih bojnih organizacij. Vojaško poveljstvo se podredi temu odboru, čigar naloga po zlomu vojaških sil osišča bo, prevzeti civilno oblast v pokrajinah, kjer živijo Jugoslovani in poskrbeti za reden prehod iz vojnega v mirovno stanje in pripraviti tla za povratek reorganizirane begunske ali volilne vlade.

7. Potrebna je zavezniška vojaška komisija, sestavljena iz ameriških, ruskih in angleških višjih častnikov, ki bi šla v Jugoslavijo in poskrbela za čim tesnejše sodelovanje med zavezniškimi in jugoslovanskimi bojnimi silami. Zavezniška zmaga v severni Afriki je postavila to vprašanje na listo nujnih zahtev.

8. Čas je, da se ameriška vlada poda na delo in organizira Ameriško rekonstrukcijsko misijo, kakršno svetuje Louis Adamič v članku "After Victory—What?" v tedniku "This Week" z dne 8. novembra in katere naloga bo, po vojni pomagati Evropi na noge ter jo rešiti iz krempljev lakote, pomanjkanja, bolezni in anarhije. Bodočnost Evrope in s tem bodočnost sveta bo odvisna od obsega in kakovosti ameriške pomoči—gospodarske, socialne, politične in kulturne pomoči žrtvam totalitarske agresivnosti.

Čim večja, čim izdatnejša in čim hitrejša bo ta pomoč, toliko prej bodo zaceljene strašne vojne rane in toliko prej smemo upati na resničen mir. V okviru te misije je treba organizirati odbore za posamezne dežele, n. pr. grški, jugoslovanski, čehoslovaški, norveški odbor itd., katerih naloga bo, proučiti takojšnje potrebe prizadetih ljudstev in paziti, da bo tem potrebam čim prej zadoščeno.

Današnja vojna se bije po vsem svetu in za končno zmago Združenih narodov je potrebno sodelovanje slehernega ljudstva, ki je pripravljeno, bojevati se proti osišču. Vloga Jugoslavije je bila že doslej izredno važna, saj je bilo osišče prisiljeno vzdrževati v Jugoslaviji mnogo vojaških divizij, ki bi bile za nacije neprecenljive važnosti na drugih bojiščih, na primer v Rusiji ali severni Afriki, še večje važnosti pa je zdaj, ko je zmaga zavezniškega orožja v severni Afriki odprla vrata drugi fronti na evropskem kontinentu, dočim je Hitler zasedel vso Francijo, da to fronto prepreči.

Ampak ljudstva Jugoslavije hočejo vedeti, za kaj se bojujejo: Zato, da bodo po vojni spet razkosana, kakor se je po prvi svetovni vojni zgodilo s Slovenci? Za povratek gnilih gospodarsko-socialnih in političnih razmer, ki so zastrupljale Jugoslavijo vsa leta njenega obstoja? Ali pa za svobodno in demokratično zvezo enakopravnih Slovencev, Hrvatov, Srbov, Makedoncev in Bolgarov?

Mislamo, da je v interesu naše skupne stvari, da dobe ti bojevniki proti silam roparskega osišča odločno zagotovilo, da je vsak povratek v stare razmere izključen in da svet, ki ga imajo zavezniki v načrtu, ne bo smel poznati zatiranih in zapostavljenih narodov in zaslužjenih ljudstev. Vsekakor so tako zagotovilo s svojimi žrtvami in krvjo pošteno zaslužili.

Prav tako je v interesu naše skupne stvari, da se prerešetajo begunske vlade, katerim njihova ljudstva ne zaupajo. Dokler ne bo na primer jugoslovanska begunska vlada korenito reorganizirana, ne bo mogoče doseči trajnega sporazuma med nasprotujočimi si bojevnimi organizacijami v Jugoslaviji, a nesporazum slabi jugoslovanski odpor in vsaka taka oslabitev zavlačuje zmago Združenih narodov nad fašističnimi barbari. Spričo prihajajoče druge fronte v Evropi je postalo vprašanje edinstva in složnega nastopanja jugoslovanskih bojnih sil tako nujno potrebno, da se ne more dovolj glasno povdariti, kajti složnost med jugoslovanskimi bojevniki ne bo le pospešila zmage zavezniškega orožja, temveč tudi znižala število zavezniških vojaških žrtev.

Mi smo ameriški državljani in kot taki seveda nimamo pra-

vice, narekovati jugoslovanskim narodom njihove bodoče državne oblike in tega tudi ne poskušamo. Takisto ne moremo diktirati jugoslovanski begunski vladi, da se reorganizira, ali generalu Mihajloviču, da odstopi kot vojni minister. Imamo pa pravico—in kot Amerikanci slovenskega rodu tudi dolžnost—odkriti povedati svoje mnenje o stvari, opozoriti na storjene napake in svetovati, kar se nam v danih razmerah vidi najboljše; dočim je naša druga in še večja dolžnost, da opozorimo našo vlado v Washingtonu, da budno pazi, da se ne bo po vojni zlorabljal demokracija, da se ne bodo rabili zavezniški bajoneti proti ljudstvom, ki danes nečloveško trpe pod fašističnim jarmom in umirajo za našo skupno stvar, in da poskrbi, da dobe ta ljudstva čim prej nedvoumno zagotovilo, da se ne bojujejo zaman, temveč za novo, demokratično gospodarsko-socialno, politično in kulturno uredbo sveta.

Naloga bližajočega se slovenskega narodnega kongresa bo, da vse to pazno pretehta in poskrbi, da se bodo te zahteve takoj slišale tudi v Washingtonu, Londonu in Moskvi.

Tega nismo dolžni le ljudstvu, iz katerega izhajamo, temveč tudi naši novi domovini Ameriki, katere življenjski interesi zahtevajo pravičen mir in novo svetovno gospodarsko-politično in socialno zgradbo, ki bo temeljila na pravičnosti in demokraciji. Žrtve, ki jih doprinaša Amerika v današnjem boju so preogromne, da bi smeli dovoliti, da bi nas politična kratkovidnost oropala sadov tako težko priborjene zmage nad temnimi silami fašizma.

Strupeni lek

IVAN JONTEZ

Praviš, da si v vinu pokoj našel,
bolečino svojo v njem utopil?
V kupo razočaranj žgočih, trpkih
ti prililo kapljic je medenih?

Praviš, da si bil nesrečen, strt
in v obupu k sebi klical smrt,
toda vino zopet ti vrnilo je
vero vase, novo upanje?

Ne verjamem! Moja zla je sreča,
da mi vino žalost le poveča:
muha lev postane, vetrc vihra,
razočaranj peza se zazdi neznosna.

Ne, prijatelj! Vino ne tolaži
in ne dviga; boli ne ublaži.
Pač narobe—plamen še razpali!
Strupa bolnih duš pa ne odpravi.

Partizani in Mihajlović

LOUIS ADAMIČ

MIHAILOVIĆ je na strani osišča!"

To je smisel poročil iz Moskve in Istambula, ki so izhajala od poznega poletja v "Daily Workerju," glavnem glasilu komunistične stranke v Zedinjenih državah in v nekaterih drugih levičarskih listih.

Te vesti so presenetile večino nekomunističnih čitateljev, ki so jih slučajno videli in menda celo nekatere komuniste. Kajti general Draža Mihajlović je bil več kot leto dni razglašan kot eden najodličnejših junakov te vojne. Pripisujejo mu organizacijo in vodstvo jugoslovanskega odpora, so ga časopisi in radio postavili v eno vrsto s Čjang Kajšekom, Timošenkom in MacArthurjem.

Vir teh vesti je ICI — Inter Continent News—, dnevni mimiografirani vestnik, izdajan v New Yorku. Izhajati je začel kmalu po Hitlerjevem napadu na Rusijo in je stalno posvečen njenemu epičnemu vojaškemu naporu. Obsega novice in podpisane članke izpod peres vojaških in političnih analitikov, večinoma Rusov. Tudi je tam mnogo stvarnih informacij o razmerah v krajih, ki so pod nacijsko oblastjo in vplivajo na vojskovanje Rusije.

Večina snovi izhaja sočasno, ali malo prej v sovjetskih listih. Vse kaže, da je ICE v stikih s Tassom, uradno časniško agencijo sovjetske vlade. Dopisniki Tassa in Iceja so ali niso isti; njihovo delo je enako po vsebini in po duhu, često celo v besedah. Motivira ga le interes sovjetske zveze.

To je treba imeti pred očmi z ozirom na povesti, ki jih razširja Ice, češ da je Mihajlović na strani osišča. Očividno hoče sovjetska vlada, da se objavljajo.

Ali more obdolžitev biti resnična—vsaj s sovjetskega stališča? Ali je Mihajlović na strani osišča ali ni? Če ni, kakšen namen ima jo ti napadi?

Nagel "da" ali "ne" bi ne povedal skoraj ničesar. Treba je pogledati moža in razmotriti scenerijo. Kdo je Mihajlović *v resnici*? Kakšen je resnični položaj v Jugoslaviji? In

v kakšnem razmerju je to do celotne vojne slike?

Za odgovor na ta vprašanja se poslužim informacij, ki so zadnje čase prišle iz Jugoslavije iz virov, katerih ne morem tukaj razodeti, ki pa so v splošnem znani prizadetim uradnikom vlade Zedinjenih držav.

*

Mihajlović, sedaj v četrtem desetletju svoje starosti, je bil rojen v kmečki hiši v Ivanici, vasi v Šumadiji, ki je v teku stoletij bila osredje Srbije in je producirala sijajno raso mož, navidezno z glavnim namenom, da se bojujejo in umirajo v bojih za svobodo. Njegov ded je bil gerilec v bojih s Turki.

Dobro poznam ljudi, ki so poznali Mihajlovića zadnjih pet in dvajset let in ga opisujejo kot lepega moža, srednje velikosti, krepke postave in skromnega vedenja. Bil je dober tovariš; rad se je nasmejal, govoril, zapel in zaigral na srbske gusle. On ne pije in ne kadi in je vdan ženi in otrokom. Užival je splošno spoštovanje, njegovi vojaki, častniki in civilisti so ga radi imeli.

Politično je bil Mihajlović dober Srb in dober Jugoslovan. V letih 1936-41, vznemirljen zaradi naklonjenosti belgrajske vlade do osišča, se je nagibal na levo. Enkrat je branil mlajšega častnika, ki je izrazil navdušenje za Rusijo. Druga povest omenja, da je s pestjo pobil nemškega "turista," ko je zaklical "Heil Hitler!"

Ko je bil leta 1940 imenovan za polkovnika, je postal član generalnega štaba z namenom, da se specializira za gerilsko vojskovanje.

Ko se je Jugoslavija sredi aprila 1941 zgrudila, je bil Mihajlović v Mostarju v Hercegovini. Od jugoslovanske vlade ni dobil nobenih navodil, preden se je ta umaknila v tujino; nihče ni mislil na njega.

Toda Mihajlović je kmalu dognal, da se hribi napolnjujejo z vojaki, ki se niso podali. Večina jih je bilo Srbov, nekateri so bili Hrvati in Slovenci. Mestoma so bili celi vodi, stotnije, bataljoni. Ščasoma je Mihajlović

dognal, da je on najvišji častnik med njimi. Pripavil se je, da organizira svoje moči.

Medtem je Hitler razkosal Jugoslavijo. General Milana Nedića, že dolgo nacijskega simpatičarja, je postavil za kvizlinga v sami Srbiji. Bolgarom je dal, da so zasedli dele južne Srbije, Madžare je spustil nad Vojvodino. Hitler in Mussolini sta naredila iz notranjega dela Hrvatske "neodvisno svobodno državo" pod kvizlingom Pavelićem, groznim značajem, katerega sta imela na ledu, odkar je organiziral umor kralja Aleksandra. Vladko Maček, pravi vodja Hrvatov, ki ni odšel v tujino, ker je hotel biti med svojim ljudstvom, je bil interniran. Italijani so držali Sarajevo, glavno mesto Bosne, hrvaško primorje in južno tretjino Slovenije; ostali dve tretjini so zasedli naciji.

"Gauleiterji," ki so načelovali raznim krajem, so dobro poznali politična in verska nasprotja v Jugoslaviji in niso zamudili prilike, da jih poglobe. Na Hrvaškem je Pavelić pod nadzorstvom gestape izvršil Hitlerjev ukaz, da spusti "reko krvi" med Hrvatke in Srbe. Njegove osiščne čete so pomorile okrog tristo tisoč pravoslavni Srbov in razdejale celo vrsto njihovih naselbin. Enako število Srbov, ki so od davnine živeli na Hrvaškem pa so sedaj ostali brez doma je pobegnilo v Nedićevo Srbijo ali v Mihajlovićeve hribe. Dvesto tisoč srbskih vojakov umira v nemških ujetniških taborih.

V moji rojstni Sloveniji so naciji začeli izvrševati drug Hitlerjev ukaz: "Ponemčite to deželo!" Da bi ustvarili "življenskega prostora" za "zaslužne nemške družine," poslale iz rajha, so izkoreninili prebivalstvo celih pokrajin. Ločili so nedorasle otroke od staršev, poslali prve v Nemčijo, da bi tam naredili nacije iz njih, zadnje pa v sužnost v nemških tovarnah. Mlade žene in dekleta nad petnajst let so označili za "proste vojaške dekline" in jih odgnali za nemške črte v Rusiji, darilo za "Wehrmacht." Okrog sto tisoč Slovencev je bilo siloma odgnanih v Nedićevo Srbijo in Pavelićevo Hrvatsko, da se tam kaos še poveča. Na tisoče drugih je bilo naravnost pobitih... v tem ozračju so bolj občutljivi izobraženci zblazneli ali pa izvršili samomor. Oropni večine svojega živčja so ljudje začeli umirati od lakote in raznih bolezni, povzročenih od stradanja.

Fašisti so se v svojem delu Slovenije začetkoma kolikor toliko čedno obnašali. Kmalu pa so postali enako brutalni kakor Nemci. Do poletja so naciji in fašisti v Sloveniji izpremenili nad sto petdeset trgov, vasi in selišč v razvaline. Fašisti so odpeljali okrog petdeset tisoč mož za suženjsko delo v Italijo in vtaknili sedemdeset odstotkov moških dijakov v koncentracijske tabore, kjer umirajo od lakote in bolezni in blazne.

V Bosni so gestapovci našli med mohamedanci izmeček ljudstva in nahujskali tolovaje, da so pobili od petdeset do sto tisoč kristijanov in židov. Tudi na Hrvaškem so Pavelićeve čete, vedno pod gestapovskim nadzorstvom uprizorile pogrome proti židom. V Vojvodini so ogrske čete pod poveljstvom neverjetno bestijalnih madžarskih častnikov in po navodilu nacijskih veščakov v barbarstvu v par tednih poklali sedemdeset do osemdeset tisoč Srbov in židov. V južni Srbiji in jugoslovanski Macedoniji so posebno organizirane tolpe bolgarskih sadistov in barab, kakršne je najti v vsaki deželi vršile podobne zločine.

*

Odpor se je razvil takoj, skoraj povsod. Bilo je nadaljevanje ljudskega zanikujočega razpoloženja, ki je omogočilo prevrat dne 27. marca, deloma podžgan tudi od angleških in ameriških zastopnikov, ki so bili že mesece na delu v Beogradu, da bi pomagali, prekucniti Hitlerjev balkanski voziček.

Prve po važnosti, če ne po času so bile kajpada Mihajlovićeve moči, sestavljene iz izvežbanih častnikov in mož, katere cenijo od petdeset do sto dvajset tisoč mož. Vesti o njih so elektrizirale ves protinacijski svet.

Odpor je dobil tudi druge oblike. V začetku—recimo od maja do avgusta 1941—je bil dober del gerilskega bojevanja brez pravega načrta in nameni so bili mešani. Ustanovile so se majhne oborožene tolpe z namenom, da pobijejo čim več Nemcev in Italijanov, da razdirajo mostove in železnice in sabotirajo, kar dosežejo. Zgodilo se je pa tudi, da se je ob splošnem polomu civilne oblasti kdo hotel maščevati nad kakšnim uradnikom bivše jugoslovanske vlade, nad tem ali onim trgovcem, kmetom, nad kakšno družino ali celo občino. Mnogo teh tolpe, ki so postopale na svojo pest je dobilo inspiracijo od nemških "turistov," katerih je mrgolelo že pred vojaškim napa-

dom. Namen je bil ta, da se razdražijo ljudske strasti in se začno ljudje vzajemno pobijati. Hitlerjeva drhal je prišla v deželo z velikanskim, dobro preračunanim, satanskim načrtom za iztrebljenje večine prebivalstva in ljudstvo je potrebovalo časa, preden je spoznalo zločinski namen.

To vojskovanje na drobno, večinoma gerilski izpadi proti okupaciji, pomešani z uboji iz maščevanja se je najprej razvilo v Srbiji. Tam se je kvizling Nedić napenjal, da bi utrdil svojo oblast s pomočjo nacijev in imovitih cincarov.

Druga zgodnja in važna skupina so bili ultra nacijonalistični srbski četniki. Nekateri izmed njih so ostali na protinacijski strani, dasi jih je njihov tako zvani vodja Kosta Pečanac skoraj prvi hip zapustil in se pridružil kvizlingovski kliki v Beogradu.

Bilo je še tretje gibanje, ki se zdi, da postane zdaj najvažnejše. Ko je Hitler napadel Rusijo, so se povsod prikazale čete, katere so vodili komunisti. Člani so bili vsake vrste nekomunisti: levičarji vsake barve, intelektualci in idealisti, dijaki, liberalci, demokratje, panslavisti, socijalisti in katoliški socijalisti, bivši lojalistični bojovníki iz Španije in drugi elementi. Ti oddelki so postali znani kot partizani—prvotno ime za komunistične gerilce v ruski civilni vojni v letih 1917-1921, katerega se pa sedaj poslužujejo komunistične ali drugače levičarske čete, aktivne po okupirani Evropi in v Rusiji.

Začetkoma niso partizani imeli nobenega osrednjega poveljstva. Razni voditelji niso imeli vojaških sposobnosti. Večina jih je bila komunističnih revolucionarjev, ki niso smatrali za sovražnike le nacije in fašiste ter njihove kvizlinge, ampak tudi domačo buržvazijo in premožnejše kmete kakor tudi Mihajlovića in njegove čete. Zanje je bil Mihajlović predstavnik oficijelne Jugoslavije, katera jih je bila dvajset let preganjala. Vsi partizanski voditelji, naj so bili komunisti ali ne, so videli v njem moč, ki utegne pomagati vladi v tujini, katera šteje več starinskih reakcionarjev in liberalcev iz devetnajstega stoletja z idejami štirinajstega stoletja, da pride zopet na krmilo. Vsi partizani so bili pripravljeni na boj za novo uredbo Jugoslavije in ostalega Balkana.

Boji med Mihajlovićem in partizanskimi

četami so se pričeli meseca julija 1941 in se od tega časa z daljšimi ali krajšimi presledki nadaljujejo.

Praske med Mihajlovićevimi edinicami in četami osišča, vstevši Pavelićeve tolpe so se pričele proti koncu junija, 1941. V nekaterih je nastopalo na tisoče mož na vsaki strani. Nobenega dvoma ni, da ni Mihajlović od vsega začetka imel glavnega namena, pobijati po par sto sovražnikov od dne do dne, temveč držati in zboljšati svoje pozicije, odpreti pot do kakšnega strateškega cilja, razdejati kakšno važno železniško križišče ali most in v splošnem pripraviti ljudstvo v Jugoslaviji za dan, ko bosta Amerika in Anglija končno gotovi za invazijo Evrope. Nedvomno je bil njegov namen tudi, vrniti moč Karadžordževići dinastiji v osebi fantiča Petra II., ki je s partizanskega stališča glavno orodje obsovažene klike starcev v begunski vladi. Mihajlović je prisegel lojalnost kroni.

To ne pomeni, da ni pobil mnogo nacijev, Italijanov in kvizlinških čet. Lahko se mu prizna na tisoče osiščnih izgub. Toda on je izurjen, discipliniran vojak in kot tak je čutil le prezir za partizanske napade, ki niso imeli za podlago skrbno zbrane vojaške vednosti, ne temeljito preudarjenih načrtov, da se dosežejo stvarne vojaške pridobitve z najmanjšimi žrtvami. Njih glavni namen je bil, pobiti toliko Nemcev in Italijanov, kolikor le mogoče. In eden glavnih namenov te taktike je bila pomoč za Rusijo.

Dasi je po svojih tradicijah prijatelj Rusije, vendar prezira Mihajlović take krivoverske operacije. Dvoje nasprotnih vojaških ciljev in taktičnih idej, močno politično pobarvanih je prišlo v konflikt. In danes ta ni omenjen na Jugoslavijo. Ta spor predstavlja izredno resno medzavezniško težavo. V Jugoslaviji se sedaj kaže najbolj očitno v sovjetski obdolitvi, da je Mihajlović na strani osišča; med ostalimi tako zvanimi združenimi narodi se izraža v razburjeni, s sumom prepojeni zahtevi po "drugi fronti."

*

V poročilih, ki jih je Mihajlović pošiljal jugoslovanski vladi v "izgnanstvu," v poletju 1941 je začel označevati partizane za bandite precej enako kot je svoječasnó Čjang Kaj-šek krstil s takimi priimki člane kitajske rdeče armade. Kajpada ima gerilsko vojskovanje

nujno nekatera obeležja brigantstva. Gerilci morajo jesti in v ta namen včasih vzamejo, kar se da doseči. Sedanja vojna ni "gentlemanska"; "komande" v Angliji in "rangerje" v Ameriki naravnost uče "prostaškega" bojevanja. V resnici pa Mihajlović ni smatral partizanskih "banditov" za brezupen vojaški material. Pred petnajstimi meseci je obžaloval dejstvo, da se mora boriti proti partizanom; od avgusta 1941 do aprila 1942 je neprestano apeliral na jugoslovansko vlado v Londonu, da bi posredovala pri sovjetski vladi, naj bi ta vplivala na partizane, očitno v tem smislu, da bi se mu pridružili.

Mihajlović je bil v hudih stiskah. H koncu zime, ko so bile njegove zaloge skoraj izčrpane in njegove pozicije napadane od osišča in od partizanov, je poslal svoji vladi—in ba je tudi predsedniku Rooseveltu—apel, "Ako Boga znate, pomozite!" Če bi bil zadnje zime dobil pomoči, ne le orožja, ampak tudi navodil, je zelo verjetno, da ne bi bila njegova stvar tako opešala kakor je.

Na podlagi poročil iz Londona se mi je leta 1941 zazdelo, da je ondotna jugoslovanska vlada v skrbeh zaradi Mihajlovića. Ali je zanesljiv? Ali jim bo sledil, ali pa se jih misli otresti in postati vodja sam zase? — Ob takih dvomih se notranja vladna klika ni nič žurila, da bi Mihajlović dobil pomoči. Zato sem si dne 13. januarja vzel svobodo, da sem v navzočnosti ministrskega predsednika Churchilla apeliral na predsednika Roosevelta, da bi kaj storil za Mihajlovića. Kolikor mi je znano, se neposredno nič ni storilo, se ni moglo storiti, da si je očitno spomladi nekaj materialne pomoči doseglo Mihajlovića. Moj apel ni bil storjen v imenu nobene skupine. Bal sem se, da se brez zavezniške pomoči jugoslovanski odpor utegne skrušiti ali pa postati ves zmeden.

Takrat nisem vedel nič o partizanih. Od tistega časa sem zvedel, da je mnogo najboljših, najbolj idealističnih, poštenih in naprednih ljudi v Jugoslaviji v njihovih vrstah. Brez dvoma so se njih vojaške sposobnosti z izkušnjami dvignile. Naj je to s stališča ortodoksne vojaške vede inteligentno ali ne, oni verujejo v akcijo, v neposreden vsakdanji odpor in se ne plašijo posledic. Bojujejo se, ubijajo in umirajo. Akcija, pogum in požrtvovalnost poživljajo domišljijo in grejejo srce.

Več in več ljudi se je pridružilo partizanom. Večinoma niso komunisti. Osišče sovražijo in nagon imajo, da se bore proti okupaciji, kjer koli je mogoče. Absolutno gotovo je, da partizani ne bi bili mogli vztrajati in voditi silne bitke z Nemci in Italijani—izmed katerih je svetovna publicistika mnoge pripisovala "Mihajlovićevim četnikom" — če jih ne bi bili kmetje podpirali. Tudi je resnica, da so nekateri, ki so sedaj člani partizanov, prišli iz Mihajlovićevih vrst.

V poročilih, ki jih pošilja vlada v Londonu, je Mihajlović večkrat obdolžil partizane, da sodeluje osišče z njimi pri napadih nanj, toda nikdar ni zanikal, da povzročajo Nemcem, Italijanom in kvizlingom velikanske izgube—sami pravijo, na tisoče; v samem mesecu juliju dvajset tisoč. Često ponavlja, da so njihove operacije brez smisla in nevarne, njih posledice pa grozne.

Neposredne posledice partizanskih in drugih gerilskih napadov so grozne. Vprašanje pa je: ali naj dolžimo partizane zanje? Ali ne bi bile zadele Jugoslavije pod drugimi pretezami?

Ne dvomim, da so nacijski poveljniki, ki prakticirajo svojo tehniko razljudovanja včasih pozdravil partizanske napade na nacijske čete, katere označuje Mihajlović za vojaško nezdrave. Vsi nemški vojaki niso popolne zverine; nekateri lože pobijajo civiliste, če dobe "razlog" za masne eksekucije. Vem za nekega nemškega narednika, ki ni hotel streljati nedolžnih ljudi, pa je bil sam ustreljen. Gauleiterji so torej ukazali "plačilo" za gerilske napade in so to tehniko razvili stopnjema.

Najprej so ubili enega ali dva civilna "talca" za vsakega ubitega nacija; potem pet, potem deset, pozneje petdeset in še pozneje sto; naposled so ukazali masakriranje in preselitve celih občin, kjer so gerilci napadli nemške garnizije. V jeseni 1941 je svet prvič slišal nekatera taka imena: Užice, Šabec, Niš, Kragujevac, Gornji Milanovac, Smederevo. Pred menoj je poročilo očitveca o masakru v Kragujevcu, 20. oktobra 1941, kjer je bilo—v enem samem popoldnevu—okrog štiri tisoč mož in fantov od 15 do 50 let, skoraj vse moško prebivalstvo, odgnanih na bližnje topničarsko vežbališče in postreljenih s strojnica-mi. Le toliko moških so pustili živih, da so

mogli pokopati mrliče. Treba je bilo od srede do nedelje za to delo.

Nacijski teror v Srbiji in gornji Sloveniji kakor pozneje tudi fašistična strahovlada v spodnji Sloveniji, Dalmaciji, Črni Gori in Hercegovini ter ob hrvaški obali je postala tako nečloveška in obširna, tako nasprotna vsaki izkušnji po svojem značaju in namenu, da se je nekaterim ljudem začela dozdevati kakor elementarna sila, kakor uničujoč vihar, kateremu se ni mogoče upirati. V skrajni zmedenosti so tu pa tam nekateri ljudje začeli dolžiti tiste, ki so po njihovem mnenju zakrivali besnenje—partizanske gerilce, "bandite." Toda naglasiti moram, da to ni bilo splošno razpoloženje. Omeniti ga je treba zato, ker daje sedaj Mihajloviću razlog za njegov nastop proti partizanstvu. Psihologija tega razvoja je pač vredna uvaževanja.

Poprečni človek v Jugoslaviji je naravno za Rusijo, tudi če nima nobenega opravka s komunizmom. Kot sem dejal, je bil prvi namen partizanskega vojskovanja, da se ublaži pritisk na ruski fronti s tem, da se pobije čim več osiščnih vojakov in zadrži čim večje število osiščnih divizij od rdeče armade. Vse drugo je začasno bilo postranskega pomena. Navadni vaščan ali malomeščan pa, ki je polagoma spoznal, da je največja sila v Evropi obsodila njegov narod na uničenje, ni mogel v prvem trenutku misliti na to, kar je dobro za Rusijo. In v svojem strahu često ni mogel razlikovati partizanov, ki so se idealistično borili proti osišču od barab. Njemu je bilo nadvse važno, da so osiščni veščaki razljudovanja iztrebljali cele vasi in trge, da utegne biti njegova občina, njegova hiša, njegova družina prva na vrsti, če ne nehajo gerilci izzivati.

V tem groznem položaju so zadnjo jesen in zimo kmetje v nekaterih krajih organizirali protipartizanske čete, medtem ko so se drugi pridruževali partizanom, ali pa Mihajlovičevim četam. In v nekaterih slučajih je dobivalo to protipartizansko gibanje v Srbiji, ki je po svojem značaju moralo biti apizarsko, podporo Nedičevih izdajalcev, ki so na koncu konca bili identični z gestapovskimi ovaduhi in provokaterji.

Človek lahko imenuje to apizanje—sedaj izraz zaničevanja v Ameriki in Angliji. Toda to bi bilo preveč enostavno. Za vsem tem je bilo nekaj primitivnega in osnovnega, morda po-

dobno človeškemu nagonu v megleni davni ni, ko so se ljudje v skrajnem strahu pred rečmi, katerih niso mogli ne razumeti ne kontrolirati, obračali drug proti drugemu, začeli napadati in ubijati tiste, ki so jim bili najbližji, žrtvovali človeška bitja, da bi potolžili elemente in odvrnili jezo neznanih sil.

Proti koncu leta 1941 in ob začetku leta 1942 je ta nagon navedel nekatere ljudi v Srbiji na boj proti skupinam, s katerimi so imeli več skupnih interesov in ciljev kot s komur koli pod soncem. Kmečki protigerilci so pobili dosti partizanov. Nekatere so ujeli in mučili — ne da bi Jugoslovani bili okrutni ali nečloveški, ampak ker nekateri ljudje v svojem obupu niso mogli misliti na nič drugega kot da ustavijo osiščno maščevanje s preprečenjem gerilskih operacij proti skupnemu sovražniku.

Skratka, razvili sta se dve močni tendenci: ena, da se vodi boj zoper sovražnika, druga, da se odobrovolji. Prva je bila neprimerno močnejša in se je polastila najvažnejših ljudi.

Mihajlović pa se ni mogel odločiti. Niti najmanjšega dvoma ni, da se je boril proti osišču in mu prizadel ogromno škodo. Toda ni mu bilo mogoče, prezreti protigerilsko gibanje, dasi je uživalo podporo kvizlinga Nedića, kogar je sovražil z vso cincarsko družbo. Tudi ga ni mogel prezreti, ker je notranja klika njegove vlade v Londonu — ki ni bila nikdar odločno nasprotna Nediću in v svojem strastnem sovraštvu do sovjetov in partizanov včasih celo apizarska — dobivala kontrolo nad njim vsled njegove lojalnosti do vlade in kralja kot častnik.

Zelo krivično bi bilo reči, da je bil Mihajlović sam kdaj apizarski. Ne sme se pozabiti, da je bila njegova naloga — kot jo je on razumel — pripraviti premagano Jugoslavijo za dan zavezniške invazije, ki pride — kdaj?

*

To so nekateri pogledi na jugoslovansko tragedijo, ki se sedaj odigrava precej po Hitlerjevem osnutku, ki je delo peklenške umetnosti, polno poznavanja posledic političnega razvoja v Jugoslaviji od leta 1918 do 1941 in polno presenetljivega znanja, kako izrabiti ta razvoj. Nekateri ameriški in angleški pisci, ki se štejejo za veščake v balkanskih zadevah, navajajo te politične razmere kot dokaz brez-

upne razdvojenosti srbskega in hrvaškega naroda, ki ju je usoda vrgla v eno državo. Toda kar se je godilo v Jugoslaviji v 23 letih po zadnji vojni, je prav zelo podobno temu, kar je ameriški narod preživel od leta 1776 do približno 1875. Bil je trd, uporen boj nove, dinamične in pester dežele za učinkovito ustavo, za postavo pravic in za edinstvo. Razlika je le v tem: jugoslovanski boj za civilizacijo je bil brezkončno kompliciran vsled vesoljne evropske zmede zadnjih treh desetletij in vsled posrednega in neposrednega tujega vmešavanja. Najprej je bil francoski in angleški "vpliv", pozneje pa nemški in italijanski pritisk; eden kakor drugi je bil vedno korupten, vedno na strani reakcije, vedno poslužujoč se najslabše vrste voditeljev, ki so od svoje strani pospeševali nasprotstvo med Srbi in Hrvati in ustvarjali ali dajali potuho slaboumnem in hudobcem, katerih se sedaj Hitler tako uspešno poslužuje za razplamčenje strasti v deželi, da bi jo mogel tem lažje pogubiti.

To je jedro jugoslovanske tragedije. Toda v splošnem in v mnogih podrobnostih postaja to tragedija vse Evrope in vsega sveta, grozeča vsem, vštevši Zedinjene države. Nikar ni treba misliti, da nima osišče enako dobrega vpogleda v naše ameriške težave in slabosti kot jih je imelo v jugoslovanske. In tudi ni treba misliti, da jih ne bo znalo izrabiti, če ne dosežemo vojaške zmage, ali če ne najdemo poti za ustvaritev demokratskega sveta. Naciji ali njih nasledniki bodo znali razdvojiti Ameriko huje kot Jugoslavijo, kjer se je — zaradi pomanjkanja razumnosti in ciljev edinosti tako zvanih združenih narodov — vršila prava civilna vojna. Ta civilna vojna je značilna in simbolična za vse, kar je negativnega in razočarljivega in zmedenega v nejasni zadevi, za katero se mi Amerikanci pripravljamo, da se žrtvujemo na milijone.

Pravim, da je Mihajlović prav v središču krize protiosiščnega sveta, ki kot celota nima nobenega vidnega cilja. Kar se sedaj godi okrog Mihajlovića, je pripisati glavno pomanjkanju združevalne ideje, enotnega vodstva in uspešnega vrhovnega poveljstva na naši strani. "Združeni narodi" je fraza, ki v resnici nikdar ni pomenila nič drugega kot osebe vlad onih dežel, katere je osišče napadlo ali jim grozi z napadom in njih večina je

združena le v enem smislu — vsaka misli predvsem na svoje lastne interese.

Govori se o "ljudski vojni!" V Jugoslaviji je jasno, da se priprosto ljudstvo pokončuje vsled nenameravanega sodelovanja med Hitlerjevo "tehniko razljudovanja" in nasprotujočimi si nameni sovjetske, angleške in jugoslovanske vlade, ki vse dobivajo gmotno in diplomatično podporo iz Zedinjenih držav.

Nezadostno poučena publicistika je naredila iz Mihajlovića neke vrste nadčloveka, toda ta legenda zakriva le grozno moro Jugoslavije. Mihajlović ni nadčlovek, pač pa dober vojak po poklicu, človek nekoliko boljše kot srednje inteligence. Kot tak je delal napake, tudi resne. Dejstvo je, da je mnogo moč v Jugoslaviji, ki so tudi dobri podpisalo obtožbe proti njemu, katere so preko Moskve prišle tudi v Ameriko. Vsaj eden njegovih prejšnjih visokih častnikov, o čigar poštenju in idealizmu ni mogoče dvomiti, je zapustil Mihajlovića in se z delom njegovih čet pridružil partizanom. Mnogo nižjih je storilo enako. Med partizani v Sloveniji so katoliški duhovniki; enega izmed njih, zelo uglednega moža poznam osebno.

Sovjeti so navdihnili kampanjo proti Mihajloviću v komunističnem tisku. Na drugi strani je objavila New York Times (9. oktobra) poročilo iz Washingtona, da "je ameriška vlada dobila obvestila", očitno od jugoslovanske vlade v Londonu, da je ljudstvo v Jugoslaviji iztrebilo partizane, ki da so "sami zločinci, renegati in banditi" in komunisti, stalinisti in trockijevci iz Srbije, Sandžaka, Hercegovine, Črne Gore, Dalmacije, Like in Bosne. Timesovo poročilo naglaša, da ni zaradi Mihajlovića nobenih težav med rusko in jugoslovansko vlado. To ni resnično.

Nikakor ne dvomim, da so bili sovjetski komisarji v Jugoslaviji vsaj štiri mesece in da kontrolirajo partizanske sile. Njihova poročila, katera oddaja tajna radijska postaja "Svobodna Jugoslavija", o kateri trdijo Mihajlovićevo propagandisti v tujini, da se nahaja v Italiji, ki pa je najbrže nekje v balkanskih ali kavkaških hribih, podpisuje "Vrhovno poveljstvo gerilske in prostovoljne armade v Jugoslaviji" in često so spojena s poročili sovjetskega vrhovnega poveljstva.

Skratka, med sovjeti in jugoslovansko

vlado so globoki nesporazumi. Zadnja zagovarja Mihajlovića.

Ali podpira osišče? — Ako ne bi bila stvar tako kritična kot je, bi človek lahko skomizgnil. Toda stvar je najresnejšega značaja. Kakor je bilo pred par leti v Španiji, tako se sedaj vse nemirne sile zbirajo v Jugoslaviji. Španija je bila vaja za drugo svetovno vojno. V Jugoslaviji se sedaj odigrava predigra za to, kar pričakuje tako zvane združene narode, če ne izdelamo prav kmalu dinamičnega državnštva, ki odpre pot demokratični bodočnosti za vsa ljudstva. In če pravim "mi", mislim s tem na ljudstva, ki stoje za fikcijo združenih narodov, ki pa se morejo napotiti v smeri demokracije le tedaj, če prevzame vodstvo ameriško ljudstvo po svoji vladni.

Ali je Mihajlović na strani osišča? "Da" ali "ne" — vsak teh odgovorov bi bil nepošten. Ne "da", ne "ne" ne pomeni mnogo. Vse v tej vojni je relativno. Nič ni gotovega, nič ni jasnega.

Če ne razvijemo državnštva, ki bo delalo za demokracijo, če ne odpravimo cezarskih načel, ki igrajo sedaj vlogo v vojni na strani zaveznikov prav tako kakor na strani osišča in če se ne odpre kmalu nova fronta na veliki podlagi (kar se je zgodilo, odkar je bil članek napisan), da se pomaga Rusiji v njenem junaškem in obupnem odporu, tedaj ni daleč čas, ko obdolže naši lastni partizani admirala Leahyja in generala Jurja Marshalla in "Ika" Eisenhowerja, da so na strani osišča.

Dokumenti, ki so mi bili dostopni, ki se pa sedaj ne morejo objaviti, kažejo, da je bil tisti veliki problem, ki sedaj vznemirja vodilne združene narode zadnjih štirinajst mesecev Mihajlovićeva vsakdanja hrana. Problem je v glavnem v tem, da so tri ideje o načinu življenja v boju po vsem svetu:

1. Demokracija, ki je v mnogih važnih pogledih le demokracija po imenu — nekakšna obljuba — in je zaradi tega v strahu pred drugima dvema.

2. Revolucionarni komunizem, ki je preveliko poenostavljeno človečanskega problema. V političnem procesu je totalitaren; za demokracijo, kakršna je, nima nobenega spoštovanja; trd je, prebrisan in rovarski in ima silen pogum, ki ugaja mnogim tu in tam in povsod, ki sicer niso komunisti.

3. Nacizem ali fašizem, ki je protirevolucionaren, proti vsemu, proti demokraciji in proti komunizmu, oborožen z vso brutalnostjo, sledeč slepemu razdirajočemu nagonu, ki izvira poglavitno iz neuspešnosti in nesrečnosti.

Mihajlović, ki se je znašel v tej trikotni vojni in je poskušal, postaviti se na stran demokracije, je hitro prosil svojo vlado v Londonu, naj stori kaj, da bi sovjetska vlada ustavila partizanske napade nanj.

Toda jugoslovanska vlada v tujini je posebljena neuspešnost. V isti zagati se nahaja kot večinoma vse vlade v izgnanstvu. Sestavljena je večinoma iz oseb, ki so simboli vse evropske nesposobnosti, katera je postala očitna v letih 1937 do 1940. Na vsem svetu ni skupine, zmetane skupaj za kakršen koli namen, ki bi bila tako neenotna in nesposobna kot je jugoslovanska vlada v izgnanstvu. Njene klike se prepirajo o rečeh, ki so čisto brez pomena. Toda kot celota morda ne bi bila tako nesposobna, če ne bi živela v politični praznini v Londonu, kjer je ujetnica angleške vlade. Z ostalimi izgnanimi skupinami je popolnoma pod britsko kontrolo in cenzuro. Brez angleškega odobrenja se ne more ganiti in njena duševna podrejenost sega tako daleč, da se boji storiti kakšen korak v rečeh, s katerimi se gospoda Churchill in Eden — kot se je večkrat pozneje pokazalo — popolnoma strinja.

Mihajlović ima brezžičen aparat, ki so ga Angleži prinesli v deželo. Ta aparat je v rokah angleškega inteligenčnega častnika in Mihajlović se ga ne more posluževati za zvezo s svojo vlado, razen s posredovanjem tega častnika, ki je na ta način Mihajloviću predpostavljen in z odobrenjem cenzorja v Londonu, ki je stvarno predpostavljen jugoslovanskemu ministrskemu predsedniku in zunanjemu ministru. Zatorej je bilo naravno, ko je Mihajlović prosil, da bi sovjetska vlada pomagala, končati bratomorni boj v Jugoslaviji, da se je jugoslovanska vlada obrnila do angleškega zunanjega ministrstva. Stvar se je tedaj vlačila cele dolge mesece in ves ta čas je Mihajlović pošiljal bolj in bolj obupne apele.

Končno letošnjega februarja je dala sovjetska vlada jugoslovanski vladi razumeti, da nima nobenega opravka s partizani v

Jugoslaviji. Če je med njimi in Mihajlovičem kaj nasprotja, je to čisto jugoslovanska zadeva. Na namigavanje, da vodijo partizane komunisti, člani tretje internacionale, je uradnik sovjetskega zunanjega urada odgovoril, da se tudi to sovjetov nič ne tiče, češ da nimajo v Kominterni nobenega glasu. Skratka, sovjetska zveza je diplomatično zopet "korektno" ravnala.

Mihajlovič sam je poskusil, doseči kak sporazum s partizani. Podtalne partizanske publikacije, ki so mi prišle v roke, obsegajo nekaj korenpondence med Mihajlovičem in partizanskimi voditelji. Ta razodeva ogromne politične težave, pred katerimi so stali oni in on. Nekateri partizanski voditelji so se postavili začasno — za poskus — pod njegovo poveljstvo, a pridržali so si veliko neodvisnost akcije. To seveda ni uspelo.

V enem svojih poročil je dejal Mihajlovič, da bi pozdravil nepristransko komisijo — najbrže sestavljeno iz angleških, ameriških in ruskih častnikov — ki naj bi razmotrila njegove težave. Taka komisija nikdar ni prišla.

Položaj se je trajno slabšal. Mihajlovič ni dobil od svoje vlade nobene dejanske pomoči. Tako se je šest mesecev trudil, preden je vlada kvizlingu Nediću odvzela generalski čin v jugoslovanski armadi. Notranja nazadnjaška klika v jugoslovanski vladi se je sončila v Mihajlovičevi slavi in mu je pogostoma pripisala tudi zmage, ki so bile v resnici partizansko delo, v splošnem pa je storila vse na svoj neumni način, da bi ga bolj nahujskala zoper partizane. S tem, da ga je povišala za generala in imenovala za vojnega ministra, ga je tako uklenila, da ne more sam naravnost govoriti ljudstvu. Vsa oblast, katero uživa in ki ima kaj političnega pomena je v tem, da sme konfiscirati lastnino, pobirati davke in izdajati liste oseb, za katere smatra sam ali vlada v Londonu, da zaslužijo smrt.

Naposled je Mihajlovič postal duševno in čustveno sposoben za obširne operacije proti partizanom, katere je vodil zadnjo pomlad in poletje. Nameraval je, očistiti deželo od njih. S svojo armado — ne z narodom — je dosegel ta uspeh v Srbiji in morda še v kakšnem drugem kraju. Mnogo podlage ima trditev, da je v tej kampanji par njegovih častnikov (eden, po imenu Dangić, ki je prej bil

major žandarmerije in ga je jugoslovanska vlada odlikovala) sprejelo ponudbo sodelovanja s kvizlinškim aparatom in navidezno tudi z lokalnimi nacijskimi poveljniki. Poročila, ki so dosegla Ameriko, ne pravijo, niti ne namigujejo, da je Mihajlovič vedel o tem, ali da je kdaj osebno imel stike z nacijsko Italijani ali kvizlingi.

Na drugi strani imajo Rusi ali komunisti s svojega stališča dovolj razloga za obdolžitve, da služi Mihajlovičevo postopanje v Jugoslaviji osišču. Prav tako je z njegovega stališča mogoče, da so njegove ponovne obtožbe, češ da ima osišče korist od partizanskega postopanja opravičene.

Mogoče je tudi, da je imel Mihajlovič — ne glede na Dangića — dolgo resne sitnosti v vrhovnem poveljstvu; nekateri njegovi častniki so, potegnjeni v vrtinec fantastične situacije lahko storili reči, ki bi se lahko smatrale za izdajstvo ali pa vsaj za poostritev njegovih odnošajev s partizani.

Sam imam občutek, da je treba počakati s sodbo o Mihajloviču kakor skoraj o vsem. Ti križi in težave se morejo tehtati le kot celota.

*

Zdi se, da je bila Rusija letošnjega maja pripravljena na sodelovanje z jugoslovansko vlado. Preden je prišel v Washington, je sovjetski zunanji komisar Molotov v Londonu predlagal jugoslovanskemu zunanjemu ministru Momčilu Ninčiču pogodbo. Ta ponudba je zbegala Ninčiča, ki je prikazen iz preteklosti. V glavo mu je moralo šiniti vprašanje, kaj bi rekli Angleži! Torej ni sprejel ponudbe. Potem, ko je na njegovo začudenje Anglija sama in čehoslovaška naredila pogodbo s sovjeti, je skušal, ko se je Molotov vrnil iz Washingtona, nanovo načeti vprašanje. Tedaj pa Molotov ni bil več pri volji.

Kmalu nato je komunistični tisk napadel Mihajloviča. Meseca avgusta je sovjetska vlada naslovila ostro vprašanje na jugoslovansko vlado: Zakaj se Mihajlovič bojuje proti partizanom? S tem je sovjetska vlada izpremenila svoje prejšnje stališče, da se je civilna vojna v Jugoslaviji nič ne tiče. Jugoslovanska vlada se je v svojem odgovoru sklicevala na Mihajloviča, češ da so partizani večinoma zločinci in da jih pokončuje razburjeno ljudstvo samo.

Ob tem je diplomacija obtičala. Zgodaj meseca oktobra je jugoslovanska vlada izdelala "belo knjigo", ki je prišla raznim ljudem pred oči in postavlja to vlado v zelo slabo luč. Razodeva, da je popolnoma bankrotna in da sta ona in Mihajlović čisto v oblasti Angležev.

Zdi se mi, da je ta odvisnost velevažna za rusko mišljenje o Jugoslaviji. Ne dvomim, da je tiskovna kampanja proti Mihajloviću v resnici protiangleška in tudi protiameriška, kolikor mislijo sovjeti, da odobravamo angleške namene za povojno Evropo. Prepričan sem, da govore partizani v Jugoslaviji o Mihajloviću kot angleškem služabniku, prav tako kot verjame Mihajlović, da oni v prvi vrsti služijo Rusiji.

Gotovo je tudi, da želi Rusija dobiti kontrolo nad jugoslovanskim bojiščem s pomočjo partizanskega aparata. Ona hoče, da se aktivni odpor nadaljuje in čuti, da se v tem oziru lahko zanaša na partizane. Ona hoče, da ostane 33 osiščnih divizij, ki so v Jugoslaviji tam, kjer so in misli, da so partizani najboljše sredstvo za to.

Toda Mihajlović igra še vedno veliko vlogo. On ima še vedno znatne moči in dokaj podpore od tistega ljudstva, ki bi rajše čakalo na angleško-amerikansko invazijo, medtem pa na kak način odvrnilo naci-fašistični srd. Lahko se zgodi, da prizadene osišču še veliko škode, če ne bo prej zapleten v civilno vojno na najširši podlagi, ki bi ga utegnili uničiti, če ne uniči on partizanov.

Na vsakem koncu in kraju je kakšen "če".

Toda zdi se, da je neposredna bodočnost — če ne izbruhne civilna vojna — naklonjena partizanom in sicer ne le, če jih podpre Rusija. Dasi prevladuje pri nekaterih ljudeh razpoloženje za čakanje na invazijo, dotlej pa za pasivnost, verujejo mladi, najodločnejši in najsposobnejši, da je še največ upanja za ohranitev narodnega življenja, če gredo v hribe, v gozdove in če se bojujejo. To se strinja tudi s starodavno tradicijo. To ne pomeni, da hočejo ti ljudje prevladanje komunizma. Prav gotovo ne. Pomeni pa, da jih je več in več prignanih tako daleč, da jim ne preostaja nič drugega. Oni vidijo, da Mihajlović drži, kar ima in čaka, da je bolj navezan na pre-

teklost kot na bodočnost, zlasti ker je del okamenele vlade in pod angleško kontrolo...

Partizani, ki se imenujejo tudi "Osvobodilna fronta", so veliko močnejši kot je vladi v izgnanstvu ljubo, da bi se vedelo. Ne vem, kako se more njih moč primerjati z Mihajlovićevo. Mogoče, da so približno enako močni, dasi trdijo viri, ki niso Mihajloviću naklonjeni, da imajo tristo tisoč mož pod orožjem. Pač pa je dejstvo, da kontrolirajo partizani vso "italijansko" Slovenijo izvzemši večja mesta, kjer imajo fašisti močne garnizije. V zadnjem času so izvršili krepke vpade v Italijo. Napadli so več vlakov, na katerih so se Slovenci vozili na prisilno delo ali v koncentracijske tabore v Italiji in so osvobodili jetnike, ki so se jim potem pridružili. Na svoji strani imajo vse slovensko in hrvaško prebivalstvo v tržaškem primorju in v Istri, krajih, ki so bili od leta 1918 pod Italijo, kajti Rusija je edina sila, ki se je doslej izrekla za osvoboditev teh krajev izpod italijanske oblasti in za njih priključitev k bodoči Jugoslaviji.

V hrvaškem primorju, ob mejah notranje Hrvaške in v Dalmaciji zadržujejo partizani par stotisoč italijanskih vojakov. Nikakor se ne more dvomiti, da je hrvaška kmečka stranka, kar pomeni devetdeset odstotkov Hrvatov na njihovi strani.

V nekaterih slovenskih krajih kontrolirajo partizani denarni sistem in prehrano. Svoja sodišča imajo v gorah in svoje šolstvo ter izdajajo podtalne liste. Italijanske vlake, namenjene za Rusijo napadajo in tako dobivajo orožje, municijo in druge potrebščine. Brez dvoma so jim ruski letalci prinesli tudi pušk, nabojev in granat. Medtem ko to pišem, prihaja iz Rusije poročilo, da so ubili nekega nacijskega generala, ki je vodil napad nanje. V slovenskih gozdovih, segajočih proti Hrvaški sodeluje z njimi nemška četa dezertarjev, ki se niso hoteli bojevati proti Rusiji in sedaj nastopajo pod weimarsko zastavo. Položaj je poln podobnih presenetljivih faktorjev.

Toda najvažnejši faktor je Rusija. Ali ima kakšne druge namene razen neposredne pomoči iz Jugoslavije? Kaj bi se zgodilo, če bi v Jugoslaviji kak partizanski vodja razglasil novo sovjetsko republiko? Sovjetska vlada, ki je diplomatično korektna, je kajpada ne bi priznala. Toda ali ne bi tak razvoj mogoč dobili takojšnjega odziva po Balkanu in

po drugih krajih, kjer bo to zimo na milijone ljudi obsojenih na najhujše stradanje in umiranje? Zlasti če bi Rusija dosegla v teku prihodnjih mesecev vojaške uspehe in bi se njen že sedaj velikanski ugled še povečal. Ali se ne bi na ta način morda razvila druga fronta, ki seveda ne bi slonela na "pravovernih" vojaških načelih?

Ali bi tak razvoj mogel zrušiti Hitlerja? Ali bi bil to začetek komunistične Evrope? Nihče ne more vedeti.

Rojen sem bil v Jugoslaviji in naravno je, da me ta dežela zanima. Nisem komunist. Vem, da večina ljudi, ki bodo preživelih to zimo, nočejo komunizma. Toda srbskemu, hrvaškemu in slovenskemu ljudstvu se ne more zgoditi nič hujšega od tega, kar se sedaj tam godi, razen popolnega uničenja in nedvomne nacijske zmage. Vpričo strašne sedanosti in še strašnejšega izgleda na eventualen nacijski triumf je vse drugo boljše, tudi boljševiska revolucija in komunistična družabna uredba. Če ni nobene druge izbire kot hitlerizem in komunizem, je odločitev lahka.

Dejal sem, da je komunizem preveliko poenostavljenje človečanskega problema. Izreči se zanj, bo potrebno, neizogibno le tedaj, če se vodstvo protinacijske strani, zlasti Amerike na zdrami pravočasno.

Recimo, da nadaljuje ta dežela svojo politično neodločnost kakor doslej. Recimo, da ne izvrši zveze z ostalimi združenimi narodi dovolj hitro, ne le z namenom, da se ustvari nova zavezniška fronta, ampak tudi da se iz vojne izcimi svetovna demokratična revolucija. Recimo nadalje, da zanetijo voditelji tretje internacionale v teku prihodnjih mesecev boljševisko revolucijo v Jugoslaviji in potem drugod v Evropi, morda v Franciji.

Kaj se zgodi tedaj v Zedinjenih državah?

Kako bi to vplivalo na to, kar sedaj imenujemo svoj vojni napor? Ali ne bi postali žrtev neznanske konfuzije? Ali ne bi mogočni elementi iz našega prebivalstva z argumenti, ki bi z njihovega stališča bili močni, zahtevali, da se dežela popolnoma umakne iz evropske vojne? Če bi se to zgodilo, ali ne bi bili v nevarnosti mnogostranske civilne vojne ali nečesa, kar bi ji bilo zelo podobno s precej enakimi krči, kakor sedaj zvijajo Jugoslavijo? In če bi se to zgodilo—ali ne bi postala za nas

vse, ki smo neprizanesljivo nasprotni nacizmu izbira neizogibna?

Ni treba misliti, da je kaos tukaj nemoogoč. V mnogih ozirih je v Zedinjenih državah več snovi za notranji spopad kot na Balkanu. Šest let že brskam po tem materialu. Naša rasna, verska in razredna nasprotja segajo globoko in niso lepa; naše gospodarstvo je zmešnjava; naša dežela je nasilna; zmedenih glav in tolovajev imamo več kot preveč. Pred sedmimi leti se je Goebbels bahal: "Nič ne bo lažje kot izzvati krvavo revolucijo v Zedinjenih državah. Tam bomo lahko igrali na mnogo strun." Zdi se mi, da je takrat Goebbels vedel, kaj je govoril. Toda prav bo imel le tedaj, če ne bomo znali prihodnjega pol leta prevzeti vodstva demokratske svetovne revolucije.

*

Tragedija naše dobe je v tem, da je naše ljudstvo in so naši voditelji dovolili, da je demokracija—zlasti v Zedinjenih državah, kjer se je najbolj razvila—zaspala in ostala pasivna in brez ambicij. Sedaj zre v oči dvema močnima, organiziranima, agresivnima totalitarnima idejama—nacizmu in komunizmu, ki sta s fanatičnimi vezmi priklenili energijo, zmožnosti in domišljijo nešteti ljudstev. Kolikor je komunizem totalitaren, se upira vsakomur, kdor je bistveno demokratičen, medtem ko je nacizem, seveda v vsakem oziru zoperen. Toda demokratska ideja, mirno dremajoča prežeta s konfuzijo in polna nesoglasij ni dala od sebe znamenj, da zna obvladati krizo, ki je objela svet. Kakor speče kali tiči v večini ljudi na svetu. Največji cilj je vsega človeškega stremljenja. Najboljša doslej načrtana rešitev problema človeškega sožitja je.

Toda še ni zbrala ljudstev z bojnim klicem, porojenim iz verovanja in moči, s programom, kateremu daje akcija življenje, še ni postala možnost, ki je tako blizu, da je treba le iztegniti roko in se uresniči. Še ni postala silna, utripajoča, organizirana ideja, ki pobije totalitarske ideje na drugi strani. Še vedno je, kolikor je prizadeta kot vojno orožje in mirovni cilj neodločena, lena, plašna.

Zato imamo slučaj Draže Mihajlovića.

Seveda me skrbi Jugoslavija, toda v prvi vrsti ne zaradi tega, ker imam tam mater in devet bratov in sester—če še niso bili ubiti ali niso umrli vsled lakote in pomanjkanja, ali niso bili izgnani (najmlajša sestra nema-

ra kot "prosta vojaška deklina"). Svojo rodno deželo predstavljam kot svarilo, kaj bi moglo priti sem in poplaviti vse. V nekem smislu so vse zasedene dežele Jugoslavija, v drugem smislu je Jugoslavija ves svet.

*

Pred kratkim mi je prijatelj, Jugoslovčan, ki je pobegnil z Balkana tik pred nemško invazijo, ko sva se menila o Mihajlovičevi tragediji dejal:

"V celi pošastni sliki je Hitler edina dosledna prikazen. On nič ne skriva, kaj da namerava z jugoslovanskim ljudstvom. Na delu je, da nas uniči na en ali drugi način. To vidimo; razumemo ga; vemo, da nas iztrebi, če le more. A naš problem je osnovno jasan. Pravico imamo, da se bojujemo za svoje življenje. Tudi če vsi poginemo, borili smo se—poskusili smo, živeti. To je vse, kar moremo storiti, a vendar je nekaj.

"V hujši zagati smo, kar se tiče naših zavznikov. O njih ne vemo, kaj hočejo z nami.

"Anglija v svojih sanjah o ravnotežju sil nas je imela desetletja na vrvi. Srbijo je prevarila leta 1915 (podrobnosti pove knjiga "Flight in Winter," ki je izšla lani izpod peresa Johna Clintona Adamsa). Jugoslavijo je pustila na cedilu v tridesetih letih, ko je njen minister v Beogradu, Sir Neville Henderson tako rekoč pehal Angliji naklonjenega princa in regenta Pavla v naročje osišča. Sedaj ima na vrvi Mihajloviča in vlado v Londonu, medtem ko delajo v Londonu vsakovrstne načrte za našo bodočo usodo. Ena skupina vplivnih Angležev priporoča podonavski imperij in vrnitev Habsburžanov. Druga, sluteča, da sedanja vlada v izgnanstvu in kraljevski deček nista primerna za angleško povojno politiko dela za to, da pride princ Pavle, ki je sedaj angleški "politični jetnik" v Kenji zopet v milost, dasi je bil prav on tisti, ki je povedel Jugoslavijo v Hitlerjev tabor.

"Ampak vsi taki načrti so v očeh nas Jugoslovčanov hudobni. Jaz sem prijatelj Anglije, to se pravi, prijatelj angleškega naroda. Živel sem v Angliji in na Škotskem in ugajalo mi je. Vem pa, da govorim za večino Jugoslovčanov, da smo se do grla naveličali vsakega geopolitičnega pritiska, pa naj bo angleški, nacijski ali ruski. Do smrti smo se naveličali, biti igrače velesil. Rajši bi poginili kot vekomaj viseli na vrvi Johna Bulla.

"Morda je Rusija edina, ki zanima Stalin. Ne vem. Doslej je bila. Morda nas tudi on le rabi. Morda bo prisiljen, zanetiti boljše-viško revolucijo v Jugoslaviji. Kaj potem? Ne vem. Nisem komunist, toda če nas pograbi Rusija, sem pripravljen, poskusiti tudi to, rajši kot da bi se Jugoslavija vrnila tja, kjer je bila od leta 1918 do 1941, da zopet postane žoga za velesile.

"Amerika—o Amerika! Ta bi nam lahko dala bodočnost, o priliko za demokracijo—in vsi ostali narodi sveta—če bi le ona hotela. Ali bo hotela? Ne vem. Med priprostim ljudstvom v Evropi je njen ugled velikanski. Če bi mogli narodi Evrope sedaj govoriti Ameriki, mislim, da bi rekli približno to:

"Za božjo voljo, Amerika, in zaradi same sebe, nikar nas se imej tudi ti za norca in nas ne pusti viseti v zraku. Kaj pomaga, če pošilja vaš predsednik lepe brzozavke Draži Mihajloviču, ki je le uboga para v tistih hribih in se mu ne godi nič bolje kot nam? Če moreš, Amerika, *stori* kaj. Svet se razpada na kose in tebi v naročje. Kaj boste storili—pometali vse na smetišče, ali organizirali v federacijo kot je vaša? Odločite!

"Hvala bogu za Churchilla—doslej! Toda, Amerika, poskusi iti mimo angleške vlade, kakršna je, čim prej moreš. Sporazumi se z angleškim narodom, če se moreš in z vsemi drugimi protiosiščnimi narodi. Reši se teh relikvij, ki se imenujejo vlade v izgnanstvu. In loti se ideje, načrta. Posezi v ta vrvež okrog nas, imenuj ga kakor hočeš, krizo, revolucijo. Če nočeš ali ne moreš utone tvoja demokracija z nami vred.

"To ti kličemo iz naših skalnih gora v Srbiji in Bosni, v Črni Gori in Hercegovini, v Liki in Dalmaciji, na Hrvaškem in v Sloveniji. Ne reci, da te nismo svarili. Ves svet je sedaj en sam kos.

"Če izdelate pošten načrt, ki daje podlago za delo, pokažite ga Rusom. Tudi oni so siti šviga-švagarstva. Stalin in njegovi tovariši so realisti. Oni ne morejo biti gotovi, če zanetijo boljše-viško revolucijo v Jugoslaviji, na Balkanu in drugod po Evropi, da je Hitler ne pregazi. Mogoče, da sprejme Rusija vaš načrt, celo gotovi smo, da ga sprejme.

"Prepričani smo, da ga sprejme angleško ljudstvo.

"Za začetek, Amerika, prevzemi iniciativo

s tem, da pošlješ v Jugoslavijo komisijo, sestavljeno iz svojih američanskih, iz angleških in ruskih častnikov, ne le, da vidiš, kaj se je zgodilo z Dražo Mihajlovičem, ampak da prevzamejo vodstvo našega odpora. To bo korak **Združenih** narodov.

"O Amerika! Meseca marca 1941 si pozvala nas Jugoslovane, da vstanemo proti Hitlerju in mu zakličemo "ne!" Tvoji predstavniki so prišli k nam in nam delali obljube. Vaš predsednik je večkrat telefoniral v Beograd. Vstali smo zoper vruga in rekli "ne!" Nikdar ni bila ta kratka beseda bolj važna. Zadržali smo Hitlerjev napad na Rusijo za šest tednov. Morda smo zadržali japonski napad na Biserni zaliv.

"Sedaj umiramo. Borimo se. Hočemo se bojevati, moramo se; toda pomagalo bi nam, če bi vedeli, za kaj se borimo. Lože bi bilo posamezniku umreti, če bi vedeli, da pomagamo s tem, rešiti svoje narode in človeštvo. Lože bi bilo umreti, če bi vedeli, da Hitler ne dobi

Evrope, tudi če izgubi vojno; kajti če poginemo mi, kdo drugi kot Nemci se naseli v naših deželah?

"Ni mnogo Jugoslovanov, ki bodo preživeali ta pekel na zemlji. Kadar se konča, bomo v brlogih. Morda bodo narodi Evrope večinoma tam, če se vojna zavleče. Kaj tedaj? Ali ne moreš kaj ukreniti, Amerika s svojimi sto milijoni nekdanjih Evropejcev, ki so imeli nad sto šestdeset let demokratičnihkušenj? Vaša izolacija je končana. Prevzemite odgovornost! Izdelajte načrt, ki nam omogoči, da bomo stali po konci, kadar pridemo iz brlogov. Dajte nam možnost, da postanemo zopet človeška bitja, svobodna, demokratična—ali pa nas pustite umreti.

"Ne imej nas za norca, Amerika! Mi v gozdovih in hribih Jugoslavije govorimo za vso zasedeno Evropo, za priproste ljudi na vsem tem tragičnem kontinentu, na vsem svetu!"

Volcovi v ovčjih kožah

SPENCER D. IRWIN

MLADI MOŽ je skrčil prste na rokah ter z njimi naznačil zanko. Roke so se mu pri tem divje tresle. Njegov obraz je bil zaripel.

"Če bi Starhemberg zdajle stopil v to le sobo," je spregovoril z besno odločnostjo, "bi je več ne zapustil živ. S svojimi lastnimi rokami bi ga zadavil! Vsak dober narodni socialist bi to storil."

Govornik je bil dober narodni socialist. Njegovo ime je bilo Rolf Kassler, posle vodeči nemški konzul v Clevelandu. Gornje besede je izgovoril v predsobi neke clevelandske restavracije v januarju 1936, to je ob času, ko je princ Ernest Rudiger von Starhemberg postal odločujoča sila v avstrijski vladi. Heimwehr, njegova poluradna armada, je bila na višku svojega vpliva v politični areni na smrt obsojene avstrijske republike in dunajski dogodki so bili glavni predmet pogovora povsod, kjerkoli se je govorilo o zunanjepolitičnih dogodkih.

Na vprašanje, kaj ga je tako razdražilo

proti Starhembergu, je Kassler pojasnil, da je "njegova visokost gospod princ" potegnil za nos Hitlerja, ga prevaril. Nekoč sta bila tovariša in sozarotnika. Starhemberg je bil udeležen pri Hitlerjevem izjalovljenem monarkovskem "gostilniškem puču" in prisegel je zvestobo nacijski stranki. Potem pa je med njima izbruhnil prepir, ker se Starhemberg baje ni strinjal s Hitlerjem, da bi začel protisemitsko gonjo v Avstriji. Moža sta se ločila. Starhemberg je našel začasno zavetišče v senci zloglasnega balkona Beneške palače v Rimu in Hitler je bil prisiljen, začeti kovati nove spletke za pogubo svoje rojstne dežele.

Zaradi tega je Kassler smatral, da bi bilo treba zadaviti Starhemberga. Dični clevelandski zastopnik "tretjega rajha" očitno ni pomislil, da je njegova lastna stranka mrgolela ljudi, ki bi zaslužili enako usodo, če bi bilo izdajstvo in varanje merilo za tako obsodbo.

Gornje epizode sem se spomnil, ko mi je prišla v roke knjiga "Between Hitler and

Mussolini; the Memoirs of Prince Starhemberg" (izdala založba Harper & Bros., 281 str., cena \$3.00), avtobiografsko opravičilo, ki je prav tako važno zaradi tega, kar zamolči, kakor zaradi tega, kar odkriva.

Staro avstrijsko cesarstvo je razdejala svetovna vojna. Ampak mala avstrijska republika ni propadla toliko zaradi tega, ker je bila dolgo zapisana v nacijskih načrtih kot njihova prva žrtev, kolikor zaradi nezmožnosti svojih vladarjev. In glavna oseba med nimi, ki v svoji slepoti niso videli, kam meri razvoj, je bil princ Starhemberg. Morda je ta princ zaslužil usodo, ki so mu jo namenili naciji, ampak prav gotovo ne zato, ker je odklanjal Hitlerjevo lastno vrsto gangeštva.

Starhemberg, potomec tistega grofa Starhemberga, ki je leta 1683 branil Dunaj pred Turki, ni imel nobenega smisla za demokracijo ali vlado ljudstva. Takisto ni nameraval dovoliti, da bi se kdaj ponovno utrdila v Avstriji. To sicer skuša prikriti v svoji knjigi, vendar v tem ni uspel. Možno primer piše:

"Ampak v vseh svojih govorih sem poudarjal upanje, da nam bo mogoče nekega dne položiti orožje ter z ramo ob rami z delavskim razredom začeti delati na obnovi dežele. Skušal sem vplivati v tem smislu na Heimatschutz (Heimwehr, njegova privatna armada). Izza leta 1930 sem smatral republikanski Schutzbund za manjšo nevarnost v primeri z narodnim socializmom."

To je ena izmed najbolj naivnih izjav, ki jih najdete v spominih svetovnih odličnikov. Zares velika uvidevnost, ki je videla manjšo nevarnost v obrambnih oddelkih social-demokratov, predstavljajočih tri četrtine avstrijskega prebivalstva! Zakaj pa se je Starhembergu videl narodni socializem ali nacizem tako nevaren? Zato, ker je l. 1930 pretrgal vezi z nacijo.

Še jeseni 1930 je skušal Starhemberg doseči sporazum z nacijo s tem, da je postavil skupno volilno listo. Več let je bil tudi finančni podpiratelj avstrijskega nacijskega časopisa Deutsch-Oesterreichische Tageszeitung. Še preden se je seznanil s Hitlerjem, je bil zapleten v notorični Kappov puč ter se udeležil kot razbojnik upora v Gornji Šleziji. Toda v njegovi knjigi zaman iščete podrobnosti o teh zanimivih in važnih dogodkih.

In ta človek je nenadoma spoznal v na-

cizmu nevarnost. Ampak namesto da bi vrgel vso silo svoje rastoče Heimwehr proti naciji, je obrnil meč proti—social-demokratom! Starhemberg trdi, da je povzročilo tragično civilno vojno v februarju 1934 dejstvo, da so imeli delavci na Dunaju in v drugih avstrijskih mestih skrito orožje. Zares? Ampak Starhembergovi heimwehrovci so isti čas nosili orožje javno—orožje, ki ga je preskrbel Benito Mussolini iz zaplenjenih avstro-ogrskih zalog.

Starhemberg skuša zvrniti krivdo na svojega tekmeča majorja Emila Feyja, načelnika dunajske Heimwehr. Dalje omalovažuje veliki pomen uničenja edine demokratične sile v Avstriji. In vendar je bila Avstrija pogubljena, ker je Starhemberg ubogal Mussolinijevo povelje, da mora udariti na ljudstvo. Starhemberg je bil na Mussolinijevi plačilni listi, česar v svoji knjigi ne skuša prikrivati.

Starhemberg je oboževal Engelberta Dollfussa, predvsem zato, ker je "žepni kancler" capljajal za njim. Tragičnega, neodločnega Kurta Schuschnigga je zaničeval, ker se ni hotel pokoriti njegovim diktatom. Schuschnigg je končno odstranil Starhemberga z mesta podkanclerja in razpustil njegovo Heimwehr.

Nobenega dvoma ni, da je hotel imeti princ po svojem sporu z nacijo samostojno Avstrijo. Ampak to bi morala biti fašistična Avstrija, kateri bi vladala Heimwehr s Starhembergom kot "firerjem."

Knjiga je važna tudi zato, ker vsebuje resno svarilo za današnje čase. Ko so Nemci zasedli Avstrijo, je bil Starhemberg v Švici. Od tam je šel v Anglijo ter postal pilot v zračni sili "Svobodnih Francozov," ki se bori za obnovitev demokracije v Evropi! Kakšno politično žongliranje je pa to? Morilec avstrijske demokracije se bori za njeno obnovitev v Evropi! Kdo je prismojen?

Vendar je Starhemberg počel prav to, dokler se ni pred nekaj tedni z družino preselil v Rio de Janeiro, pri čemer je nekaj govoril o podvzetju gibanja za osvoboditev Avstrije. Ampak Avstrijci, ki se trudijo, da priboje zopet svobodo svoji domovini, ne marajo nič slišati o Starhembergu in njegovi Heimwehr.

Prinčevo dozdevno spreobrnjenje ni nič manj čudovito kot je spreobrnjenje mnogih

drugih politikov dvomljive preteklosti. Potrebno je, da zavarujemo svet pred njimi, kajti oni niso takšni prijatelji, kakršne potrebujemo ali si jih želimo in njihovo izpreobrnjenje ni iskreno. Ljudje, ki so bili posvetili svoje življenje zatiranju svobode, ne morejo preko noči postati njeni zagovorniki.

"Svobodni Francozi" so dali Starhem-bergu začasno zavetišče. Charlesu Vallinu, bivšemu podpredsedniku francoske fašistične organizacije "Ognjeni križ," ki je bil poslan po diplomatskih poslih v Brazzaville pa so očitno dali stalno zavetje. Pred svojim begom iz Francije je bil Vallin najgorečnejši zagovornik sodelovanja med Vichyjem in Berlinom.

Množica ljudi enakega tipa je našla zavetje—če je to vse?—v okrilju teh svobodnih gibanj ali pri kratkovidnih vladah. V Kanadi imajo Ottona Strasserja, ki je bil prav tako goreč nacij kot Hitler, s to razliko, da je Hitler na vladi, Strasser pa pod kapom. Združene države so dolgo tolerirale aktivnosti ogerskega reakcionarja Tiborja Eckhardta, čigar nenadna ljubezen za demokracijo spada med manjša čuda druge svetovne vojne.

Gotovo je, da potrebujejo Združeni narodi vso pomoč, ki jo je mogoče dobiti, ampak neiskrena pomoč je slabša kot nobena. Podgane, ki zapuste potapljačo se ladjo, ne postanejo preko noči psi-čuvaji svobode.

Na rodni grudi

Igra v enem dejanju

SPISAL ETBIN KRISTAN

Osebe:

Tone Stopar, kmet in gostilničar, 54 let

Marjana, njegova žena, 45 let

France, njiju sin, sedaj kaprol, 24 let

Tinka, daljna sorodnica Stoparjevih, sirota, 20 let

Andrež Jurin, kmet, 75 let

Heinrich Heinen, stotnik, 35 let

Prvi vojak

Drugi vojak

* * *

Tipična kraška krajina. Daleč v ozadju se vidijo hribi.

Kamnata kmečka hiša na kraju vasi, od katere se vidi le desna stena z vrati. Včasih služi tudi za gostilno. Desno od hiše je dvorišče, pokrito s suhimi vejami, da je nekam podobno lopi. Tu je nekoliko priprostih miz in stolov. Spredaj je dvorišče odprto, zadaj pa je prav nizek zid, za katerim je nekoliko vrta; zid ne sega vse do hiše — odprtina služi za prehod z dvorišča na vrt. Za vrtom planjava s kraškimi "dolinami" vse do hribov.

Pred hišo cesta; ob strani in preko polja steza.

Vojna je. Boji so se tako približali, da se včasih že sliši streljanje, zlasti topniško. Daleč

v ozadju je tupatam opaziti patrolo ali manjši oddelek. — V teku dogodkov se boji bolj in bolj približujejo.

* * *

Stopar, njegova žena in Jurin sede okrog mize.

Od časa do časa se sliši iz velike daljave zamolkel pok velikega topa.

Jurin — Tako je, tako. Pet in sedemdeset jih nosim na grbi.

Marjana—Pa se vam ne pozna, kompar Jurin, se vam ne pozna.

Jurin—So zapisana črno na belem. Hehe, mene ne vtaknejo v nobeno monduro.

Marjana—Če imate rojstni list, je že dobro. Brez tega bi se pa še lahko šli k mladi ženi, kaj še le, da vas komisija ne bi vzela.

Stopar—In nič prezgodaj se ne smejte. Meni se zdi, da bodo nazadnje vzeli vse, kar leze in gre.

Jurin—Vas bodo. Vsaj dvakrat ne bi dejal, da vas ne bodo. Petdesetletne že jemljejo.

Stopar—Kaj ne pravite!

Jurin—Nič ne bi zameril, če bi jih pustili tukaj, da bi branili našo zemljo.

Marjana—Kaj neda?

Stopar—To je res. Vsak naj bi branil svojo zemljo.

Jurin—Da, tam, kjer res kdo napada.

Stopar—Kako mislite?

Jurin—Če gonijo naše fante v tuje dežele, nad ljudi, ki nam niso storili nič žalega, ali se temu pravi, braniti se?

Marjana—Ssst — kompar Jurin...!

Jurin—Kaj pa?

Marjana—Če vas kdo sliši!

Jurin—Prava reč! ... Slišita me vi dva in vi dva nista špijona.

Stopar—Bog pomagaj! Kako bi bila špijona? Ampak dobro veste, da imajo zdaj stene ušesa, posebno tu okrog.

Jurin—Sem že prestar, da bi hodil za vsak plot gledat, preden kakšno zinem.

Marjana—Kompar Jurin, vi ste bili po svetu. Knjige čitate in liste in marsikaj razumete, kar je nam nejasno. Ampak previdnosti ni v vaši krvi.

Jurin—To je zato, ker se je nisem naučil v mladih letih in zdaj je prepozno.

Marjana—Jaz sama včasih nisem bila preveč strahopetna. Ampak sedaj so vendar strašni časi in s svojo odkritosrčnostjo lahko spravite svoj vrat v zanko.

Jurin—Ne bi bila sramota. Dandanašnji ne. Obesili so take, ki so bili boljši od mene in od svojih sodnikov.

Stopar—Pa zato vendar ni treba siliti pod vešala.

Jurin—Saj se ne peham. Konec bi res rad še doživel. In kadar se razpoči, bi se rad vrnil, da umrem na domači zemlji.

Stopar—Vrnil?

Marjana—Kaj res mislite, da nas spode?

Jurin—Ni treba nič misliti. Tako so rekli in tako bo.

Stopar—O, pri moji veri — ne bo tako, ne.

Jurin—Ej kompar Stopar, tako bo in nič drugače ne.

Marjana—Jaz vendar ne morem verjeti.

Stopar—Kdo more mene pregnati iz moje hiše in z moje zemlje? Zakaj in čemu? In po kakšni pravici?

(Sliši se brnenje letala.)

Jurin—Le lepo počasi. Eno vprašanje za drugim. Preženejo nas lahko vojaki; to je lože kot premlatiti sovražnika. Zakaj in čemu? — Zato, ker niso znali in mogli pregnati one-

ga in ker bi jim bili mi na poti. Po kakšni pravici? — Po tisti, ki jo delajo puške in kanoni. Ali ga slišite? (Poslušajo oddaljujoče se brnenje v zraku.) Mi nimamo takih. Zato lahko delajo pravico.

Stopar—S tistimi bajoneti, s katerimi niso znali obraniti naših domačij.

Jurin—E — te domačije niso njihove. Kaj je zanje mar tistim nadutim tujim pajacom?

Stopar—Tako je kompar Jurin. Sami bi morali stražiti, kar je naše, pa ne bi bila nikdar ne ena kompanija prišla čez reko.

Jurin—Tu se strinja, kompar Stopar. Kadar pogledam tja proti hribom in slišim te grome, mi je samemu žal, da nisem vsaj pet in dvajset let mlajši, četudi nisem nikdar ljubil vojne. Ampak kaj pomaga? To so zdaj prazne besede. Jutri ali pa še danes pride ukaz, pa pojdemo odtod.

Marjana—Vse je res, kar pravite, meni pa kar ne gre v glavo. Kako morete tako ravno-dušno govoriti?

Jurin—Ker se ne da izpremeniti.

Stopar—Ne da izpremeniti? — Vi pravite, da bomo morali iti. — Pojdite, pojdite! Jaz ne pojdem.

Jurin—Povejte mi, kompar Stopar, kako mislite to storiti, da ostanete? Če mi znate to razložiti, ostanem tudi jaz z vami.

Stopar—Ne vem še. Ampak da bi šel kakor vol, kamor me poženejo?... Skrijem se jim.

Jurin—Nimate se kam skriti, da vas ne bi našli. In če bi se — kako dolgo morete ostati skriti?

Stopar—Izmislil si kaj drugega.

Jurin—Nič se ne da izmisliti.

Marjana—Zebe me okrog srca. Kako bo? Kako bo?... Tukaj smo zrasli. Tukaj sem se omožila. Tukaj sem rodila sina. Tukaj so mi starši pokopani. In vse to da zapustimo in da se nemara nikdar več ne vrnemo. Saj to ni kakor da greš v Gorico ali v Trst, vedoč, da boš jutri zopet doma. V tuj svet nas pode... med kakšne ljudi? Kakor ko so Žide odpeljali v babilonsko sužnost. Kaj bomo počeli v tistih tujih krajih? Še razumeli nas ne bodo.

Tinka (pride s polja. Slišala je zadnje stavke.)—Nič drugega ne znate kakor tarnati. Kaj pa je tukaj tako lepega, da bi bilo treba

vzdihovati po teh skalah? Se vidi, da niste bili nikjer po svetu.

Marjana—Ti punca domišljava! Prava reč, če si bila v Trstu. — No — jaz se ne bi bahala s tem.

Tinka—Hm — kmet sovraži gospodo iz same nevoščljivosti. Če bi se znal obnašati kakor gospod...

Stopar—Jezik za zobe, deklina!... Kako se to napihuje! Ali misliš, če obesiš kakšno cunjo po modi na sebe, da ti izpremeni srce? To šteje, kar je v tebi, ne kar je na tebi.

Tinka—Ves svet gre naprej, le kmet bi ga rad uklenil, da se ne bi mogel makniti. Zato, ker ne poznate nič drugega kakor to zanikrno vas.

Jurin—Tinka, Tinka, ti bi nekaj rada, pa sama ne veš, kaj. Moja glava je posnežena. Moj oče je bil mornar in zato mi lahko verjameš, da sem tudi obredel nekaj sveta. In nikdar nisem mižal, kadar sem romal okrog. Pa ti pravim: Lepi kraji so na Španskem in v Ameriki in v Indiji in človek jih rad pogleda. Ampak mi smo že tako ustvarjeni, da je naše srce vedno tukaj.

Tinka—Kako je tukaj, če vas je vedno gonilo okrog?

Jurin—Le potrpi, pa boš vedela, kako je to, četudi nemara ne boš znala razložiti kakor tudi jaz ne znam.

Tinka—Slabše kot je tukaj tudi ne more biti tam, kamor vas povedejo.

Marjana—Kaj ti veš, kaj je dobro in kaj slabo? Misliš, da je meso boljše od nezabeljenega korenja, to je vse.

Tinka—Boste videli, da je.

Marjana—Kar je tu notri, deklina, to je več od vsake slaščice. Če je tvoje srce tako prazno, da ne čutiš tega...

Jurin—Nikar se ne jezite. Saj vidite, da je Tinka mlada. Njeno srce je sedaj prepolno drugih reči. Kadar pride čas, se že dvigne na vrh, kar je sedaj na dnu.

Stopar—Ta čas ne pride nikdar, ker ni ma nič drugega kot kakšne muhe v glavi.

Tinka—Z vsemi svojimi leti ste kakor otroci, ki se boje, da se izgube, če izpuste materino krilo.

Stopar—Zaveži, zaveži!... Kaj imaš ti govoriti? V Trstu si bila, kaj? Dekla si bila, cunja, s katero so brisali prah.

Tinka (zaničljivo skomizgne.)

Marjana—Nikar, nikar, da je ne užališ. Ali ne vidiš, da je šinorina? Že po capah spoznaš. Boli jo, da je bila rojena na Krasu.

Tinka—Vi si tudi niste izbrali kraja, kjer ste hoteli priti na svet.

Marjana—Pa se ga ne sramujem.

Tinka—Jaz se ga tudi ne sramujem, ampak zakaj naj bi bila ponosna na to? To ni ves svet.

Jurin—Vsi imate prav in vse govorite, česar ne mislite reči. Vsem vam je hudo pri srcu in mislite, da vam bodo hude besede olajšale. Pa ne bodo.

Stopar (vstane)—Oh!... Jaz nič ne mislim na olajšanje. Sploh nič ne mislim. Tako daleč smo prišli, da človek že misliti ne more.

Marjana—V pekel so nas pahnili. In to še ni najhujše. Pekel so nam vžgali v prsih. Vse so pokončali. S strahom in sovraštvom so nam napolnili duše. Kaj drugega bi nas rešilo kakor smrt? In umreti ni mogoče. Kaj bo iz te domačije, iz vsega, v kar smo vkopali svoje delo, svoj trud, svoje trpljenje, svoje življenje? Razbito, požgano, poteptano, pomandrano za vekomaj... (zaplaka.)

Stopar (zavihti pest)—In o pravici in pravičnosti so govorili... Razbojniki! Satani!

Jurin (pristopi k Marjani in jo skuša tolažiti)—Izjočite se, izjočite. In potem si obrišite solze. Enkrat — čez nekaj mesecev, čez leto dni bo tudi tega kraj.

Stopar—Seveda, enkrat bo vsega kraj.

Jurin—Vsega, kompar Stopar, tudi tistih pošasti, ki zdaj strahujejo svet in mislijo, da so mogočnejše od Satana.

Tinka (kakor da bi se hotela rešiti iz zadrege, v katero so jo spravile Marjanine solze)—Sami lahko spoznate, da bo najbolje, če vas odpeljejo odtod. Vsaj ne boste neprenehoma imeli vse te bede pred očmi.

Marjana—Kaj ti razumeš, dekle? Če nas odvedejo, pustimo tukaj svoj dom, beda pa pojde z nami. Še strašneje bo v tujem svetu, ko ne bomo vedeli, kaj se godi tukaj in kjer nihče ne bo razumel, kako strašno nam je.

Tinka—To je vendar tako pretiravanje, da je strah. Seveda se vam bodo ljudje smejali, če boste tako delali slona iz komarja.

Stopar—Sedaj pa le hitro potegni jezik za zobe. Nobene ženske še nisem udaril, am-

pak ti, če mi zineš še eno tako, jo dobiš, da se zasučeš kakor vrtavka.

Tinka—Hm... (Se namrdne in odide v hišo.)

Stopar—Če bi jo slišal njen rajni oče, bi jo premikastil, da bi bila vsa modra in zelena.

Jurin—In kaj bi to pomagalo? Šiba ji ne bi izgnala neumnih misli iz glave.

Stopar—Verjamem. Ampak človeku bi odleglo. (Sede.)

Marjana—Če premislim — saj ji ne moremo zameriti. Vsi smo kakor zmedeni. Po sebi vidim. Enkrat se komaj premagam, da ne začnem razbijati, kar koli mi pride pod roko, drugi trenotek pa me hoče ihtenje zadušiti, četudi nisem nikdar v življenju bila emera.

Stopar (vstane, hodi nekoliko korakov in postane)—Najrajši bi pozabil na vse. Nisem pijanec; nihče mi ne more očitati tega. Toda včasih bi se napil, da bi bil trd kot klada.

Marjana—Še tega bi bilo treba.

Jurin—Tudi od tega vam ne bi bilo nič bolje.

Stopar—Najbrže ne. Ampak kaj? Tudi treznost ni dandanašnji človeku nič vredna... Hotel bi misliti, preudariti to in ono, preračunati in potem narediti, kar je najbolje po spoznanju. Pa mislite danes! Čemu? Tudi če izmislite, kar bi bilo vredno več od Dunaja, ne pomaga nič. Storit vendar ne more človek nič kot to, kar ukazujejo drugi. Otroške igranje so naredili iz nas.

Jurin—Spominjam se... nekoč sem čital — ali pa je kdo pripovedoval: Neki mojster je izdeloval igrače, lutke, pritlikavce, hruste, pajace, vojake — vsega zlodja. Igral se je z njimi, premetaval jih je in norčeval se je iz njih. "Igrače ste v mojih rokah. V kot vas pomečem, pohodim vas, pljunem na vas, če me je volja." — Enkrat pa, ko je rezal nove podobne Kurenta, se je malo vrezal in les je vsejal nekoliko kapelj njegove krvi iz prsta. Ujezil se je, razmetal vse igrače po mizi, potem se je napil in šel spat. Naenkrat ga je nekaj zbudilo. Ko je odprl oči, so bile vse igrače okrog njega. Ene so ga vlekale za brado, druge cukale za lase, nekatere so mu skakale po trebuhu... Kurent je bil oživel od tiste kapljice krvi in je vdihnil življenje vsem. Mojster se je ustrašil, hotel se je braniti, potem je bežal, igrače pa za njim. Bile so na vseh

straneh. Ni se imel kam obrniti in tako je tekel, tekel do morja in se utopil... (Kratka pavza.)

Marjana—Kje ste to čitali, kompar Jurin?

Jurin (tiho)—Ne spominjam se.

Marjana—Kaj mislite, da nam sedaj to pripovedujete?

Jurin—To, kar mislite vi, kar jih misli na tisoče, četudi mnogi niti ne vedo, da mislijo tako.

Stopar—Kompar Jurin, vaše misli gredo daleč. Kdove — morda gredo v pravo stran... Ampak o tem se ne sme govoriti.

Jurin—Kar se mora zgoditi, se zgodi, pa naj bo stokrat prepovedano. (Vstane.)

France (pride čez vrt, se ustavi zunaj in nasloni na zid)—Kaj, tukaj sedite, ljudje božji? Ali vam nevarnost nič ni mar?

(Kanonada polagoma postaja močnejša.)

Stopar—France!

Marjana (vstane)—Sveta devica! France!

France—I, France, kdo pa drugi? Če bi bil vedel, da se me tako ustrašite, bi bil ostal, kjer sem bil.

Stopar—Kaj bi se strašili? Le iznenadil si nas... No, noter pridi, fant. Kaj stojiš za plotom?

Marjana—Pridi, pridi, France!

France—Dober dan vsem skupaj. (Pride na dvorišče.)

Marjana (ga objema)—Sin moj! Sin moj! Vendar te še vidim. Niso te ubili.

Stopar (pristopi in treplje Franceta po rami.)

Jurin—No, ljudje, ne začenjajte plakati. Po to vam gotovo ni prišel fant.

Marjana—Skoraj tako je kakor da si se vrnil iz groba.

Stopar—Pusti ga, mati, da sede. Pa rajši poglej v hišo, če imamo kaj. Lačen mora biti.

Marjana—Seveda, seveda. Vse sem pozabila. Takoj prinesem kaj.

France—Le ostanite, mati. Nisem lačen. Toliko imamo v zakopih tudi, kolikor imate pri hiši. Tudi nimam mnogo časa.

Marjana—Pa vendar—

France—Kar ostanite, mati. Pa sedimo. (Sede. Za njim sedeta Marjana in Stopar.)

Jurin—Jaz sem bil že na odhodu.

France—Pa pet minut še lahko potrpíte.

Jurin—Že, že. (Sede.) Ali si še pri kompaniji gospoda Rogoza? Ali je še živ?

France—Je, je. On mi je dovolil, da odidem toliko, da se poslovim od vas.

Marjana—Posloviš?

Stopar—Kaj te pošiljajo na drugo fronto?

France—Mene ne. Ampak vi odhajate danes.

Stopar—Kdo pravi to?

France—Pa ukazano je.

Stopar—Ha! Kdo mi more ukazovati. Na svojem sem. Kdo bi me mogel pregnati?

France—Oče, gospod stotnik Rogoz je naš prijatelj.

Stopar—To vem.

France—On ve, kako težko vam je, zapuščati dom.

Marjana—Torej vendar še kdo ve, kako težko je to. Mislila sem, da ti gospodje sploh ne čutijo.

France—Nekateri res ne. Ampak gospod stotnik Rogoz ve. On pa tudi ve, da morate iti.

Stopar—Zakaj moramo?

France—Ukazano je. Bojna črta je že preblizu. Če se še nekoliko umaknemo, dosežejo streli lahko vse vasi tu okrog.

Marjana—O—tako dobrega srca so? Za naše življenje se boje?

Stopar—In če nam razstrele hiše, kadar smo kdove kje? Ali to ni nič? Kaj nam je treba hoditi po svetu, če nimamo več doma?

France—Oče, vi niste edini. In če ne bi šli sami, bi vas vojaki pregnali kakor so storili po drugih vaseh. Gospod stotnik bi vas rad obvaroval tega ... Gospod Jurin, pomagajte mi; vi ste bolj izkušeni.

Jurin—Le potolaži se, saj pojdejo.

Stopar—Ne.

Jurin—Pojdejo, pojdejo. Ne radi, seveda, ne radi. Ampak rajši pojdejo kot da bi jih tuji vojaki s puškami suvali.

Marjana—Kam pojdemo? Med tuje ljudi, ki nas bodo sovražili. Sami nimajo kaj jesti, pa nas bodo imeli za tatove, češ, še tisti ubogi krompir, ki jim je ostal, smo jim prišli pojest.

Stopar—Gor proti Dunaju nas mislijo gnati.

Jurin—Tudi tam je svet.

Stopar—Tuj svet ... Čemu naj hodim tja, počasi umirat? Če naj poginem, rajši tukaj hitro opravim.

France—Prav zato vas odpravljajo, da vam ne bo treba poginiti.

Stopar—Kajpada! Zato, da nam še ta košček zemlje ukradejo.

France—Zemlja je vaša. Vrnite se.

Stopar—Na dan po sodnem dnevu. — Če si prišel le zato, da jim pomagaš, pregnati nas iz rojstnega kraja, se lahko kar vrneš.

Marjana—Oče! Kaj govoriš? — Svojega sina pošiljaš v smrt, da ga nikdar več ne vidiva. — Ne poslušaj ga, France. Nikamor ne hodi. Govori že, česar sam ne misli. — Moj Bog, saj se bo tudi meni začelo mešati. Komu se ne bi? Vse svoje življenje naj pretrgamo in na svoja stara leta naj začnemo iznova. Naj začenjamo kakor berači med tujei.

France—Mati, vrniti se moram, ne da bi me kdo gonil. Le kratko uro dopusta imam. Ampak ko nihče ne ve, kaj ga čaka, bi se rad poslovil kot sin od staršev in preden odidem, bi vas hotel toliko potolažiti, kolikor more sinova beseda.

Marjana—Vem, France, vem. Ne smeš se jeziti na očeta. Mlad si, pa ne moreš razumeti, kako hudo je to. — "Pojdi"—to se lahko reče. Ampak če je človek preživel vse življenje v tej hiši, na tem koščku zemlje, če je vse preteklo veselje in vsaka žalost zapisana na tem ubogem polju, ki ga je roka z večnim delom otela golemu kamu, pa pridejo in pravijo: "Pusti vse za seboj in poberi se ..." kako da človek tedaj ne bi znorel?

France—Mati, mati, umirite se. Vse razumem, saj sem bil vendar sam tukaj rojen. Ampak vse skupaj gledate prečno. Saj ne pojdete sami. Kolikor toliko boste vendar med svojimi. In tudi skrbeti morajo za vas.

Marjana—Prav, prav, prav, France. Tako bo pač, kakor bo moralo biti.

Stopar—Kakor bo moralo biti.

France—Ne jezite se, oče.

Stopar—Nič se ne jezim nate, fant. Saj ti ne moreš nič za to.

France—Kadar se vrnejo boljši dnevi, se vrnemo tudi mi vsi sem.

Stopar—Da, da, kadar se vrnejo boljši dnevi ...

Tinka (pride iz hiše, presenečena)—France!

France—Tinka! Ti si tukaj?

Tinka (pristopi k Francetu)—Ali je vojna končana?

France (se nasmehne)—Nemara streljajo na zajce tam zunaj?

Tinka—Kdo pa sploh še sliši streljanje? ... Pa tebe so pustili domov?

France—Seveda so me pustili.

Tinka—In pojdeš z nami?

France—Če greš na fronto, pojdem seveda s teboj. Ampak nič nisem slišal, da že jemljejo ženske.

Tinka—Nazaj pojdeš na fronto?

France—Kam drugam pa misliš? In že precej mudi se mi.

Marjana—Jaz sem res že brez glave. Vsaj kapljo vina bi ti lahko prinesla.

France—Ne trudite se, mati.

Marjana—I kaj pa! Ta bi bila lepa! — Tone, pridi z menoj v klet.

Stopar—Grem.

Jurin—Jaz pa grem pospraviti svoje stvari, da bodo povezane, kadar pridejo po nas. Zbogom, France. (Stisne Francetu roko.) Če bi bile moje oči še dobre za puško—pri Mohamedovi bradi! — ne vem, ali bi se dolgo premišljal; morda je tam res še boljše kot tukaj. No, le glej, da jih vržete nazaj, odkoder so prišli... Kompar Stopar, mi se itak še vidimo. (Odide po cesti na levo.)

Stopar in Marjana (odideta v hišo.)

France—Vsi so odšli.

Tinka—Zakaj se vračaš na fronto?

France—Zakaj? Kaj pa naj bi drugega?

Tinka—Z nami pojdi.

France—Kako pa misliš, da se to stori? Če bi ti bila general, bi si vojaki nemara lahko sami izbirali, kam da gredo.

Tinka—Ne norčuj se, France. Saj to vendar ni šala.

France—Ne, šala pravzaprav ni. Ampak kdo bi mogel ostati pri pameti, če bi jemal to življenje resno?

Tinka—Tebi je vseeno, če te ubijejo.

France—O takih rečeh sedaj nihče ne razmišlja. Vseh naposled ne pobijejo. Kaj pa vi tukaj? V zakopih je morda bolj varno kot utegne jutri biti tukaj.

Tinka—Ne govori, kakor da ti ni nič za življenje. Ne morem poslušati tega.

France—Kdo pa pravi, da mi ni nič za življenje? Le da človek ne more misliti na to.

Nekoliko mesecev v zakopih, pa postane človek kakor pijan. In treba je tako, zakaj brez tega bi vsi morali poginiti ali pa zblazneti.

Tinka—Tako se torej v zakopih pozabi na vse.

France—Ne pozabi se na vse. Le misli, kolikor jih človek še ima, se nekam drugače sučejo.

Tinka—Že mora biti tako. Vidim, da se tudi tvoje misli vse nekam drugam obračajo.

France—Tinka!... Ti zavijaš. V mojih besedah iščeš, česar ni v njih.

Tinka—Kaj pa je v njih?... Ah ne, ne glej me tako. Mogoče, da nisi kriv. Mogoče, da smo se vsi naučili govoriti drugače kot mislimo. Tudi meni včasih vro iz ust besede, o katerih sama ne vem, odkod prihajajo.

France—Če ostanemo živi, bo nemara zopet drugače, kadar bo vse to končano.

(Iz daljave se sliši peketanje strojne puške.)

Tinka—Če bo kdaj končano. In če bo—koliko jih more ostati živih? In kako naj oživi v srcih, kar se sedaj ubija? Kako se naj vrne v spomin, kar je izginilo?

France—Kaj misliš?

Tinka—Saj si tudi ti pozabil.

France (jo prime za roko)—Nisem pozabil, Tinka. Kako naj bi pozabil? Ampak sedaj ni čas, da se govori. Davno je bilo, ko sem ti pravil, da te imam rad. (Jo izpusti.)

Tinka—Zdi se ti davno.

France—Takrat se nikomur ni sanjalo, da bo vojna. Nihče ni vedel, kaj je vojna. Vse je bilo videti gladko. Nikjer se niso kazali strahovi. — Povedal sem ti, da te imam rad in lahko sem pričakoval, da ne boš metala oči za drugimi.

Tinka—Drugače si mi to povedal.

France (plane)—Da, drugače...

Tinka—Tako, da bi bil človek verjel, tudi če ne bi bil izrekel nobene besede.

France (razburjen)—Rad sem te imel, dekle. Ali ne razumeš? V meni je vse gorelo.

Tinka—Vem da. In sedaj je ogenj ugasnil.

(Dalje prihodnjic)

V senci albarskih planin

Prigode slovenskega vojaka v Makedoniji

IVAN JONTEZ

Mladenki ni bilo treba tega dvakrat reči. Nasmejana kot pomladno solnce je poskočila na noge, burno objela presenečenega starca in ga poljubila na mogočne sive brke, in že je brzela po stopnicah v svojo kamrico.

Ko se je drugi dan Janez približal krčmi v globeli, mu je veterc prinesel na ušesa sladke zvoke mandoline in zvonkega deklinškega glasu, ki je mehko pel: "Tamo daleko, daleko kraj mora, tamo je selo moje, tamo je ljubav moja . . ."

Janez se je zdrznil. "Danica!" mu je šinilo skozi možgane. Potem se je podviral ter se po prstih naglo približal krčmi, kakor bi se bal, da mu ne bi deklet zopet ušlo. Tako se je zgodilo, da je Danico skoroda ustrašil, ko jo je med vrati nagovoril: "Morda pa ni tako daleč, kakor poje tvoja pesem . . ." In že je fant sedel pri presenečeni mladenki, ki si ni vedela drugače pomagati iz zadrege, kot da ga je vprašala, kaj bo pil. Fant je želel kozarec vina.

Janez je dobil vino, toda Danica ni prisedla, temveč se postavila k oknu ter se tam v hudi zadregi in povešenih očih igrala z mandolino, ne da bi prav vedela, kaj početi z njo. Janez pa je počasi srkal svoje vino, z očmi pa požiral Danico ter zbiral pogum, da bi jo nagovoril.

Naposled se je vendar le opogumil. "Danica!" jo je mehko poklical. "Zakaj ne prisedeš? Zakaj bežiš od mene? Nič hudega ti nisem storil . . ."

Danica se je zardelih lic in povešenih očih približala in prisedla. "Ne bežim pred teboj..." je polglasno zagolčala.

Tedaj se je Janez nagnil preko mize, vzel njeni roki v svoji ter jo mehko zaprosil: "Danica, pogledaj mi v oči . . ."

Dekle ga je sramežljivo ubogalo. In potem sta se držala za roke, si gledala v oči in se drug drugemu srečno smehljala. Tako je minulo pet minut, deset minut, pol ure—čiča Nikola je medtem v kuhinji prevrnil v žrjavico že dva lončka kave—in ves čas ni bila izpregovorjena ena samcata besedica. Ljubezen je govo-

rila v svojem lastnem, ušesom neslišnem jeziku.

Nenadoma pa je v to idilično spokojnost zadonel težek korak vojaškega škornja in rožljanje konjeniške sablje: med vrati se je pojavil poročnik Savič, gizdav oficir izžetega obraza in izpitih očih, oblečen v uniformi konjenice kraljeve garde in napihnjen kot pav. Ko je uzrl Danico, so njegove izpite oči zagorele v pohotnem plamenu. "Srečne oči, ki te spet vidijo, prelepa roža črnogorska!" jo je priliznjeno nagovoril, ne da bi pri tem videl Janeza. "Moje oči so te že pogrešale kot popotnik v puščavi vodo . . . Bože, kako si krasna!"

Danica se je vsa stisnila vase, kakor golobica, ki sluti jastreba, in njene oči so nehote iskale zavetje pri Janezu. Potem pa, ko se je oficir približal njuni mizi, se je dvignila ter se začela ritenski pomikati proti kuhinjskim vratom, skozi katera je kot za nalašč prav tedaj pomolil glavo čiča Nikola ter se široko zarežal došlec: "Bogme, če ni to sam poročnik Savič! Ej, da si mi zdrav, brate! Dolgo te nismo videli, cele tri dni . . . Danica, prinesi gosposdu četrtinko rakije, kakor po navadi. A kaj je zadrževalo gospoda poročnika, da ga ni bilo tako dolgo k nam!" se je starec prikrito rogal gizdalinu.

Oficir, ki je le stežka prikrival svoj srd vsled Daničinega obnašanja, je nekaj zamrmral o službenih opravkih, potem pa nahrulil Janeza, ki se je malo poprej dvignil ter mu prav nič strumno salutiral: "Kaj pa ti iščeš tod, vojak? Kdo ti je dovolil, da se klatiš po mestu?"

"Gospod kapetan Juretič, moj poveljnik," se je Janez brž debelo zlagal; "po rakijo me je poslal."

"K dekletu?" je zbadljivo zategnil oficir.

"Zakaj pa ne, če toči pijačo?" se je Janez nedolžno začudil.

In ko mu je nekaj trenutkov pozneje bistroglava Danica res prinesla steklenico žganja, ji je toplo stisnil roke in ji obljubil: "Danica, na svidenje jutri!"

Ko se je obrnil, da pozdravi užaljenega oficirja, ga je le ta premeril s pogledom, ki je

bil poln strupa in žolča. Janez se mu je zahvalil s pogledom, ki je bil prav tako poln prezira in poroga. In oba sta tisti hip vedela:

Tekmeca in sovražnika!

Ko je zvečer pripovedoval Lipetu o tem neprijaznem srečanju, je Janez zaključil: "In če me slutnja ne vara, potem bova s Savičem enkrat pošteno zaorala! Če ta gizdavi domišljavec misli, da se kranjska pest boji njegove oficirske bluže in kavalerijske sablje, se prekleto moti! . . ."

Toda Lipetu te tovariševe "slutnje" niso ugajale. "Tvoja glava, tvoj svet!" je povdaril ter napravil krepak požirek iz steklenice, "namenjene" kapetanu Juretiču; "ampak pazi, da te tvoja vroča glava ne zavede predaleč! Oficir je navsezadnje vendar le oficir — za nas vojake nedotakljiva oseba! Mislim, da ne bi bilo napačno, Janez, ako bi večkrat priklical v spomin prerokovanje poročnika Šorca: da boš zaključil svojo vojaško karijero v trdnjavski ječi . . ."

Ampak Janez je bil drugih misli. "Bah, Šorc naj se gre solit!" je prevzetno zamahnil z roko v zrak. "Trdnjavska je pa za bedake, ki si ne znajo pomagati . . . Oficir gori ali doli, za mojim dekletom ne bo lazil! Gorenjci takih stvari ne trpimo dolgo."

Lipe je resno odkimal: "Kakor si boš postlal, tako boš spal. Ampak jaz bi — —"

Janez se je prešerno zasmel. "Že vem, kaj misliš reči," mu je presekala besedo; "če bi bil na mojem mestu, bi bil strašno previden in bi vse mirno prenašal, potrpežljivo kakor božji volek . . . Premehkega srca si in v kosteh ti tiči polno svetega strahu pred oficirskimi epoletami . . . Ej, v tebi bodo imeli še dobrega, 'bogaboječega' kaplarčka . . .! Da, to si ti, Lipe . . . Ampak jaz, tovariš, sem iz drugačnega testa! Močniki smo bili vedno trde grče, trde kot pečevje Grintavca, pod katerim nam je tekla zibelka . . . Ej, Savič naj le pazi, da se ne opeče! . . ."

Toda prvo besedo je imel poročnik Savič. Nekaj dni pozneje, prve dni junija, ko se je četrta stotnija preselila v šotore na zapadni strani mesta, je stotnik Juretič nekaj zbolel in polkovna komanda je poslala na njegovo mesto poročnika Saviča.

Janez je tisti dan vršil službo dnevnega podčastnika ali dežurnega, kajti stotniji je

primanjkovalo podčastnikov in je zato tudi Janeza večkrat doletela ta dolžnost. Sredi popoldneva, ko se je Janez baš sprehajal med dvojno vrsto šotorov, dočim so se njegovi tovariši hladili v veliki uti iz vejevja, ki je stala na koncu taborišča, je Savič ošabno pristopical v taborišče ter brez nadaljnega nahrulil stražnika ob vhodu: "Butec, kje imaš dežurnega?"

"Gotovo ne v žepu, gospod poročnik!" se je zbadljivo oglasil Janez, stoječ jedva pet korakov za stražnikom. "Želite?"

Oficir je presenečno zazijal in ko je presodil položaj, je u njegovih očeh zatrepetalo nekaj, kar je sličilo obžalovanju. "Škoda . . ." je polglasno zamrmral; "velika škoda . . .!"

Njegovo obžalovanje, porojeno iz hudobne maščevanjaželjnosti, je veljalo dejstvu, da je Janez opravljal službo dežurnega — in službujočega podčastnika se tudi častnik ne sme dotakniti . . . Toda presenečenja in razočaranja je bilo hitro konec in v častnikovih bodečih črnih očeh je zalesketalo hudobno zadoščenje, ki je nemo govorilo: "Sicer mi pa sedaj ne uideš in prej ali slej boš plačal za svojo predrznost . . . Navaden, zabit prostak mi že ne bo odtuževal deklet, posebno, dokler bo pod mojo komando!"

Na glas je pa zarežal nad njimi: "Kaj stojiš pred menoj kot tnalo! Skliči mi četo!"

"To mi lahko zapove samo moj poveljnik," ga je zavrnil Janez, ki ni nič vedel o boleznih kapetana Juretiča.

Tedaj se je Savič široko razkoračil pred njim, vpri roke v bok ter posmehljivo zategnil: "To se razume, bratec! In jaz bi samo rad vedel, ali vas je kapetan Juretič naučil, da vas mora poveljnik prositi — lepo prositi! — da bi ga izvolili ubogati?" Potem pa je nenadoma zbesnel, srdito zacepetal ter besno kriknil na Janeza: "Bedak! Jaz sem tvoj novi poveljnik!"

Toliko, da se ni Janez zvrnil na tla od presenečenja. Savič da je novi poveljnik stotnije? Prekleto, ta je pa lepa! Ta hudič gizdalinski pač ne obeta fantom sladkih dni . . . Strela božja!

Poročnik, ki mu fantovo presenečenje ni ušlo, pa se je zlobno radoval: "Ti ne prija, a? Vem, da ne. Zdaj boste videli in čutili, kaj se pravi, imeti pravega vojaka za poveljnika . . ."

Janez ga je od strani ošinil s prezirljivim pogledom, ki je zaničljivo govoril: "Pravega vojaka? Prekleta šlapica gizdalinska, široko-ustiti se res znaš!"

Medtem je že poklical četrtega trobentača in pet minut pozneje je stala četa postrojena pred novim začasnim poveljnikom, zaradi škandalov iz kraljeve garde vrženim in za kazen v Debar poslanim poročnikom Savičem. Janez je stal ob strani in s težko slutnjo v duši pričakoval najslabšega. In njegova slutnja ga ni varala.

Poročnik je stopil k prvemu vojaku v vrsti. "Ah, kako lepo si si zapel bluzo!" je z zoprnim glasom zapel skozi nos ter s palcem pokazal na dvojce odpetih gumbov. Fant se je začel opravičevati z naglico, toda komaj je zinil nekaj besed, ko ga je poročnik z vso silo počil po ustih. "Molči!" je kričnil.

In že je bil drugi vojak na vrsti. Potem tretji. Nato četrti. In vsem se je enako godilo. Fantom so lica gorela v srdu kot maki v pšenici, ali njihov srd je bil brez moči, čeprav stoji v vojaškem zakoniku črno na belem, da oficir pod nobenim pogojem in pod pretnjo kazni ne sme udariti vojaka; ampak če se kaj takega vendar le zgodi, tedaj ga vojak pod nobenim pogojem ne sme naplačati v enaki valuti, če si noče zaslužiti pet ali deset let trdnjavske ječe . . . Seveda, pritoži se lahko, če se ne boji, da ga bo potem surovi poveljnik tepel in preganjal na sto drugih načinov do konca njegovih vojaških dni . . .

Po vsaki klofuti se je poročnik obrnil proti Janezu ter se mu škodoželjno posmehoval, češ, tudi on bo še prišel na vrsto, čeprav je danes varen — zaradi službe, ki jo vrši . . . Janez pa se mu je za njegovo ljubeznivo obetanje zahvaljeval s pogledi, ki bi ga bili gotovo umorili, če bi se mogli spremeniti v jeklo . . .

Naposled se je poročnik ustavil pred kaplarskim pripravnikom Medvedom, ki je bil po zunanosti res povsem podoben renčečemu gozdnemu vladarju, sicer zelo ljubezniv dečko, toda v jezi divji kot razdražen bik. In tedaj se je zgodilo nekaj čudovitega, kar je ponovno dalo mogočen poudarek trditvi, da so veliki suroveži tudi veliki strahopetci.

Poročnik, ki seveda ni vedel, da ima to pot pred seboj namesto ovce pravega pravcatega medveda, je tudi na tem fantu opazil nekaj iz

reda ter med silovitim preklinjanjem dvignil roko, da ga udari v obraz. Še tisti hip pa mu je roka kot primrznila nad glavo, potem pa kot odsekana omahnila k hlačnici. Ko je bil dvignil roko, se je namreč Medvedov obraz tako strašno spačil, oči so mu zagorele v tako krvavem besu in vse mišice v njem so tako strastno vzdrhte, da je celo Janeza prešinil leden mrz. Oficir je pred tem strašnim izbruhom srda in mrznje prebledel ter ritenski odskočil tri korake nazaj. In tam je obstal kot vkopan, prepaden in s pekočo zavestjo, da se je pred svojo stotnijo za vselej osmešil in osramotil.

Janez bi se mu bil najrajši na ves glas zakrototal. "Pes je naposled našel svojega gospodarja in krotilca!" je vzkliknil v mislih. Potem ga je pa zaskrbelo: "Ampak zdaj bodo pa ostali toliko večji reveži . . ."

Toda poročnik je očitno pozabil nadaljevati s "sprejemanjem stotnije"; njegova pozornost se je bila nenadoma osredotočila na šibko, revno postavo prostaka Jakliča, ki se je opotekala od latrine na polju proti taborišču. Itak šibkega, za trdoto vojaškega življenja mnogo prešibkega fanta je bila mrzlica tako zdelala, da je ostalo v njem le še malo življenja.

Poročnik se je obrnil k Janezu: "Kdo je to?"

"Prostak Jaklič, gospod poročnik. Bolnik. Mrzlica. Pred nekaj dnevi se je vrnil iz bolnišnice, komaj živ," je pojasnil Janez.

Poročnikov obraz se je zopet spačil od zlobe. "A, tako . . ." je siknil med zobmi. "Le pa stotnija je to! Navadna banda zanikrnežev in simulantov! Ampak jaz bom že napravil red . . ."

In že je začel kričati nad bolnim vojakom: "Ti, tam, teci! Teci, majko ti . . .! Teci, simulant!"

"Gospod poročnik, on ne more teči!" je protestiral Janez.

Ali njegov protest je naletel na gluha ušesa. Poročnik je besno zarjovel nad njim: "Molči!" potem pa z vedno hujšo besnostjo kričal nad onim, naj teče. Bolnik pa ni tek, ker mu je še počasna hoja prizadevala velike muke.

Naposled je bolnik prilezel pred novega poveljnika ter se trepetajoč ustavil pred njim.

"Gospod poročnik . . ." je zajeceljal in ni mogel več dalje.

"Zakaj nisi tekel?" je poročnik zarjovel nad njim.

"Ne morem, gospod poročnik," je zaihtel bolnik. "Tako sem bolan . . ."

"Bolan, a?" Poročnikov obraz se je spalčil, da ga je bilo težko gledati brez gnusa. "Simulant! Ampak jaz te bom že naučil plesati po drugi muziki! Obrni se! In zdaj — teči! Teči! Teči, mater ti . . .!"

Fant ni mogel teči. Tedaj je poročnik skočil k njemu ter ga z vso silo udaril za uho. Bolnik se je zvrnil na tla.

Stotnija je začela sovražno mrmrati. Poročnik se je besno vzrepenčil: "Godrnjate, boljšeвики, grozite mi?! Čakajte, psi, vsi boste prišli na vrsto! Pokazal vam —"

Surovež pa je spet prebledel in onemel presenečenja, kajti po cesti se je polagoma bližal bataljonski poveljnik, major Bogičević, v mladosti ovčji pastir in pozneje komitaš in veteran treh vojn, ves pokvečen od turških, avstrijskih, bolgarskih in nemških krogel in granatnih drobcev, a kljub temu še vedno žilav vojak. Vidno klekajočih kolen je poročnik odhitel majorju naproti.

Janez pa je šel in pomagal bolnemu Jakliču na noge ter ga odvedel v uto. Tam mu je prijateljsko svetoval: "Zjutraj se javi bolnega in vrni se v bolnišnico, čeprav tudi tam ni dosti prida, vendar pa te vsaj ta nova oficirska živina ne bo mogel preganjati . . ."

Ko se je vrnil na dvorišče, je čul majorjevo mrzlo vprašanje: "Kaj počneš, gospod poročnik?"

Poročnik je zajeceljal: "Gospod major . . . spre . . . sprejemam stotnijo . . . Kapetan Jure . . . Juretič —"

"Vem," ga je hladno ustavil bataljonski poveljnik. "Javi se jutri na raport pri komandantu polka! Razumeš?"

Poročnik je klaverno udaril s petami skupaj ter salutiral. "Razumem . . . gospod major . . ." Bil je bled in prepaden, kot da je pravkar prišel iz groba.

Ko je poročnik po majorjevem odhodu tudi sam odšel iz taborišča četrte stotnije, so se fantje zgrnili okrog Medveda ter hoteli vedeti: "Kaj bi bil pa storil, če bi te poročnik udaril?"

Medved se je hripavo zasmeljal. "Ne vem.

Morda bi ga bil zadavil, morda zaklal . . . Živ ne bi ostal!"

Med fanti ni bilo niti enega, ki bi za hip podvomil o resničnosti Medvedovih besed. Le Lipe ga je opozoril: "Ti bi pa potem prišel pred puške!"

"To se razume . . ." se je spet zasmeljal Medved. "Seveda . . ."

Čudak Rožman, ki je zadnje čase vse češče in s čedalje večjo ljubeznijo motril temno verigo nebotičnih albanskih gora na zapadu, je pa na to pomenljivo pristavil:

"Če bi ne bila Albanija tako zapeljivo blizu . . ."

V tem se je začelo večeriti in Janeza je začelo vleči v krčmo v globeli. Nekaj časa se je krepko boril s to skušnjo, zlasti, ker je vedel, da mu služba ne dovoljuje, da bi se odstranil od svoje stotnije, nazadnje se ji je pa le podal. Toda komaj je utegnil razložiti čiči Nikolu in njegovi lepi vnukinji nezgodo, ki je doletela četrto stotnijo, ko je skozi okno opazil poročnika Saviča, ki je naglih korakov, kot bi bil opazil Janeza, ubiral naravnost proti krčmi. Janez se je zdrznil. "Če me zaloti tu, bom v kaši! Dežurni se ne sme potepati po mestu. Zbežati moram."

Danica in čiča Nikola sta hkratu vzkliknila: "Skozi kuhinjo!" ter ga spet oba hkratu potisnila v temačno kuhinjo, kjer je čiča naglo odvedel fanta k dvoriščnim vratom, šepetajoč: "Vrag sili za mojo Danico, ali jaz bi ji preje prerezal grlo nego jo dal temu pesjanu, ki je slabši od Turčina! A zdaj, sinko, beži."

Danica se je medtem vrnila v izbo, da sprejme nedobrodošlega gosta, ki jo je pozdravil s hlastnim vprašanjem: "Kje je vojak, ki je bil tu?"

Dekle je napravilo izredno posrečeno neveden obraz. "Kakšen vojak?"

Častnik je nestrpno s sabljo udaril ob pod. "Ne pretvarjaj se, kača, vem, da ga skrivaš!" je srdito zacepetal z nogami. Potem se je pa nenadoma odločil: "Ga bom pa sam poiskal!" in planil je v kuhinjo, kjer je čul korake in lopot duri. Toda v kuhinji je bil mrak in poročnikove oči niso videle pručice, ki mu jo je čiča Nikola sunil pod noge, zato se seveda ni bilo čuditi, da se je spotaknil ob njo ter se zvrnil po tleh kot klada.

(Dalje prihodnjič)

STATEMENT OF THE OWNERSHIP, MANAGEMENT, CIRCULATION, ETC., REQUIRED BY THE ACTS OF CONGRESS OF AUGUST 24, 1912, AND MARCH 3, 1933.

Of Cankarjev Glasnik published monthly, at Cleveland, Ohio, for October, 1942.

State of Ohio,)

) ss.

County of Cuyahoga,)

Before me, a Notary Public in and for the State and county aforesaid, personally appeared Mr. Ludvik Medvesek, who, having been duly sworn according to law, deposes and says that he is the business manager of the Cankarjev glasnik and that the following is, to the best of his knowledge and belief, a true statement of the ownership, management (and if a daily paper, the circulation), etc., of the aforesaid publication for the date shown in the above caption, required by the Act of August 24, 1912, as amended by the Act of March 3, 1933, embodied in section 537, Postal Laws and Regulations, printed on the reverse of this form, to wit:

1. That the names and addresses of the publisher, editor, managing editor, and business managers are:

Publisher Cankar Foundation, Cleveland, Ohio.

Editor Mr. Ivan Jontez, 996 E. 74th St., Cleveland, Ohio.

Managing Editor: Ivan Jontez, 996 E. 74 St., Cleveland, Ohio.

Business Managers: Ludvik Medvesek, 6411 St. Clair Ave., Cleveland, Ohio.

2. That the owner is: (If owned by a corporation, its name and address must be stated and also immediately thereunder the names and addresses of stockholders owning or holding one per cent or more of total amount of stock. If not owned by a corporation, the names and addresses of the individual owners must be given. If owned by a firm, company, or other unincorporated concern, its name and address, as well as those of each individual member, must be given.)

Cankar Foundation is an organization operating on non-profit basis.

Frank Cesen, Pres., 1231 E. 61 St., Cleveland, Ohio.

Milan Medvesek, Vice President, 16202 Arcade Ave., Cleveland, Ohio.

Ludvik Medvesek, Secretary, 6411 St. Clair Ave., Cleveland, Ohio.

John Tavcar, Treasurer, 903 E. 73 St., Cleveland, Ohio.

3. That the known bondholders, mortgagees, and other security holders owning or holding 1 per cent or more of total amount of bonds, mortgages, or other securities are: (If there are none, so state.) There are none.

4. That the two paragraphs next above, giving the names of the owners, stockholders, and security holders, if any, contain not only the list of stockholders and security holders as they appear upon the books of the company but also, in cases where the stockholder or security holder appears upon the books of the company as trustee or in any other fiduciary relation, the name of the person or corporation for whom such trustee is acting, is given; also that the said two paragraphs contain statements embracing affiant's full knowledge and belief as to the cir-

Ne pozabimo!

Ne pozabimo dejstva, da nas Japonci in naciji sovražijo z mržnjo, kakršne mi v Ameriki nismo nikdar poznali. Z nami vred sovražijo vse, kar predstavljamo: svobodo govora, prostost zborovanja, vsako vero, bratske organizacije, svobodni tisk in radio, svobodne volitve, idejo bratstva in enakosti in tudi navadno dostojnost. Čas je, da jim mi sami začnemo vračati milo za drago.

Ne pozabimo, da nismo v ti vojni sami. Hitlerjevi agentje, ki se skrivajo med nami, nam prišepetavajo, da nas naši zavezniki puščajo na cedilu. Vsakdo, kdor za njimi ponavlja te govornice ni le slab Amerikanec, temveč tudi lažnivec.

Jaz poznam Angleže. Jaz vem, kaj delajo. Jaz vem, da so po zlomu Francije sami samcati odbijali nacijski naval, vojujoč našo vojno . . . Pa naši drugi zavezniki! Kitajska se že osem let sijajno bori v malone brezupnih okoliščinah . . . Pa Rusija . . . katere herojstvo, nadčloveško samožrtvovanje, vdanost in druge plemenite človeške lastnosti so zapopadene v eni sami besedi: Stalingrad! Kadar koli vam kdo prišepetava, da Anglija ne doprinaša svojega deleža ali vas vpraša, zakaj pomagamo Rusiji, ga opomnite, da ponavlja Hitlerjevo govoričenje!

General Brehon B. Somervell,

šef intendance zvezne armade.

cumstances and conditions under which stockholders and security holders who do not appear upon the books of the company as trustees, hold stock and securities in a capacity other than that of a bona fide owner; and this affiant has no reason to believe that any other person, association, or corporation has any interest direct or indirect in the said stock, bonds, or other securities than as so stated by him.

5. That the average number of copies of each issue of this publication sold or distributed, through the mails or otherwise, to paid subscribers during the twelve months preceding the date shown above is (This information is required from daily publications only.)

Ludvik Medvesek, Manager.

Sworn to and subscribed before me this 23rd day of September, 1942.

August Kollander, Notary Public.

My commission expires January 28, 1944.

DRENK BEVERAGE DISTRIBUTING, INC.

Erin Brew — Budweiser — Michelob — Duquesne Beer and Ale

23776 Lakeland Blvd.

John Drenk

Euclid, Ohio